

ARTÉS

Memòria i Identitat popular

En el marc del **Centenari de la Revolta dels Buots**

L'ARADA

Desembre de 2016

INDEX

A. INTRODUCCIÓ

B. RECURS DE LA MEMÒRIA ORAL

- 1 Context de l'època
 - 1.1 Context econòmic
 - 1.2 El Sindicat Agrícola
 - 1.3 Vida social
 - 1.3.1 El Cafè Nou -L'Orfeó Artesenc
 - 1.3.2 El Carnestoltes
 - 1.4 El caciquisme
 - 1.4.1 La coacció del dret a vot
 - 1.4.2 El control social
 - 1.4.3 La bomba al casino
 - 1.5 La fàbrica de Can Berenguer
 - 1.6 El paternalisme
 - 1.7 El problema de l'aigua / L'aigua de l'Abadal
 - 1.8 L'enderroc de l'església vella
 - 1.9 L'impost dels consums
- 2 Els fets del 2 de Gener
 - 2.1 La "casa" dels Burots (Cal Miquel Paleta)
 - 2.2 Les casilles de la Plaça Nova
 - 2.3 L'anècdota de la "Hermana Agatha"
 - 2.4 El cas d'en Ramon Puig Oliveres (ferit durant la revolta)
- 3 Les conseqüències
 - 3.1 La dimissió de l'Ajuntament
 - 3.2 La creació de la Fàbrica Nova
 - 3.3 El fracàs de la Fàbrica Nova
 - 3.4 L'arribada de la Guàrdia Civil
 - 3.5 El lock-out de Can Berenguer
 - 3.6 La creació de la cooperativa "La Reguladora"
- 4 Els personatges
 - 4.1 Anton Berenguer
 - 4.2 Eduard Berenguer
 - 4.3 Joaquim Serrat
 - 4.4 Claudi Sala
 - 4.5 Josep Tragant
- 5 El simbolisme/significat de la Revolta dels Burots
- 6 Les corrandes
 - 6.1 La corrande de la fugida
 - 6.2 La corrande de l'Ajuntament

C. ANNEXES

Annex 1. Recull de fotografies - Taller “La memòria de la Revolta dels Burots”

Annex 2. Guió de l'entrevista

Annex 3. Model de documents de consentiment

Annex 4. Fitxes persones entrevistades

Annex 5. Recull de transcripcions de les entrevistes gravades

Annex 6. Recull de testimonis de les entrevistes no gravades

A. INTRODUCCIÓ

Memòria i Identitat popular, és un treball de recuperació de la memòria popular i col·lectiva del poble d'Artés en el marc de la celebració del centenari de la *Revolta dels Burots* del 2 de Gener de 1917, efemèride local de gran transcendència històrica pel municipi.

El 2 de gener del 1917 es va produir a Artés el que es considera un dels episodis més singulars de la història del municipi, l'anomenada *Revolta dels Burots*. Un episodi considerat com un exemple de l'enderroc del caciquisme i que, segons els estudiosos, va esdevenir un moment de canvi notable en el panorama social del municipi.

La recuperació de la memòria popular, no es basa en conèixer tan sols els fets històrics del nostre passat més immediat, sinó també la vida quotidiana d'aquells que els van viure. Per això, és important que siguin els propis veïns i veïnes que expliquin els seus records davant els diferents esdeveniments històrics i les vivències quotidianes dels seus avantpassats. Des d'aquesta perspectiva, s'ha dut a terme la recopilació de testimonis orals per ampliar els coneixements sobre la vida artesenca durant aquest període històric.

A través d'aquests testimonis orals podem accedir a una informació generalment absent en la història oficial. Amb els seus testimonis tenim accés al coneixement de vivències, que formen part de la memòria històrica i col·lectiva, aspectes que resten en els seus records per tal que ens ajudin a conèixer una mica millor la història local i col·lectiva, i conservar-los com representants d'altres realitats no tan llunyanes en el temps ni en el context, però que són difícils d'imaginar. És a dir, conservar i recuperar la memòria històrica i col·lectiva, patrimoni etnològic de tots.

D'aquesta manera, els objectius, que s'ha volgut assolir són:

- Recollir i difondre la memòria popular i col·lectiva del poble d'Artés (i el seu patrimoni material i immaterial) des del relat quotidià i la participació dels seus veïns i veïnes.
- Promoure la participació activa dels veïns i veïnes, i en concret de les persones d'edat avançada.
- Fomentar el coneixement de la història recent i vivencial del poble d'Artés entre el seu veïnat.
- Iniciar la creació d'un arxiu de memòria popular d'Artés, amb transcripcions esquemàtiques de les entrevistes, inventariat dels indrets i fotografies.

Tasques realitzades

Entrevistes en profunditat (Juliol-Novembre)

El pilar del treball s'ha centrat en el recull de fonts orals a partir d'entrevistes en profunditat a persones grans del municipi d'Artés que ens han pogut proporcionar records, informació i/o documentació d'aquest període històric.

Així mateix, a partir del seu relat s'ha recollit les paraules i dites locals, la toponímia o el material i immaterial referent a la vida a Artés i en relació a la Revolta dels Burots.

Simultàniament i aprofitant les entrevistes s'ha realitzat la gravació de les mateixes. Fet que pot facilitar l'elaboració d'un possible document audiovisual que contribueixi a preservar el testimoni d'una època.

A mode de resum s'ha realitzat contactes amb més de 50 persones del municipi, de les quals en el cas de **20 persones s'ha recollit d'alguna forma o altre el seu testimoni**, en concret a 14 s'ha realitzat l'entrevista completa, la qual a estat gravada en vídeo, aquestes entrevistes s'han codificat com "EG" (entrevista

gravada). En canvi en 6 casos s'ha recollit el seu testimoni (en major o menor abast, ja que en algun cas tan sols es tracta d'un breu testimoni) però sense la gravació. S'han codificat com "E" (entrevista).

Codi	Persona entrevistada
EG1	Leonor Catot Sala
E1	Josefina Puig Santamaria
EG2	Martí Plans Cirera
E2	Marina Garcia Martin
EG3	Joan Serarols Pablo
EG4	Pere Costa Mas
E3	Josep Tragant Ruano
EG5	Francisco Roqueta Santamaria "Paco"
EG6	Jaume Gibert Arissa
E4	Roser Vilardell Pujol
EG7	Víctor Berenguer Bisbal
EG8	Maria Rocasalbas Vicenta
EG9	Enric Solegibert Arissa
EG10	Lluís Plans Galobardes
EG11	Josep Crusellas Fonts
E5	Dolors Creus Fanyer "Lola"
EG12	Francesc Torres Manubens
EG13	Josep Girabal Guitart
E6	Ramona Roca Jo
EG14	Lluís Magem Moratonas

Recull de fotografies i documentació (Juliol-Novembre)

S'ha recopilat fotografies de l'època, així com documentació relacionada a partir de la cerca en arxius personals, arxius històrics, hemeroteques, etc.

Una selecció d'aquest recull es pot visualitzar en l'*Annex 1. Recull de fotografies - Taller "La memòria de la Revolta dels Burots"*.

Taller participatiu "La memòria de la Revolta dels Burots" (24 de Novembre – Centre Cívic)

A partir de tota la informació recopilada en les entrevistes realitzades i en el recull de fotografies i documentació, es va realitzar un taller participatiu obert al conjunt del veïnat, amb especial atenció a la gent gran del poble. En aquest sentit es va comptar amb la col·laboració de l'Esplai de l'Amistat i la participació va ser molt bona.

El taller es va centrar en la identificació col·lectiva de fotografies d'època i als records que els hi remetien aquestes fotografies i imatges.

Una selecció de les aportacions dels participants del taller es pot visualitzar en l'*Annex 1. Recull de fotografies - Taller "La memòria de la Revolta dels Burots"*.

B. RECALL DE LA MEMÒRIA ORAL

1. El Context de l'època

1.1. Context econòmic

En aquella època, i casi bé diria que tota la vida, les fàbriques casi bé eren el que alimentava el poble. Les dones a la fàbrica, i alguns homes. Però molts homes que eren pagesos tenien poca terra, treballs per anar menjant alguna cosa, els fruits de la terra i poca cosa més i llavors, el tancar una fàbrica o que la gent hagués d'anar a buscar una feina, d'allò depenia la manutenció de la família. Perquè encara que hi haguessin molts pagesos, tot eren vinyes, però tampoc allò donava per mantenir la família i sort n'hi havia que hi havia una dona a la fàbrica que portava un sou cada setmana.

Josep Crusellas

Les dones treballaven totes a Cal Berenguer i els homes de pagès.

Francesc Torres

Un pagès o un treballador de Cal Berenguer per comprar-se uns pantalons nous havia d'estar 7 setmanes o 7 dies sense sopar. Els nostres avis sempre anaven amb pantalons *apadessats*.

Víctor Berenguer

1.2 El sindicat Agrícola

En aquella època, devia ser em sembla l'any 1908, que es va fundar la cooperativa, però no això que hi ha ara, sinó era allà al Casal que és ara, llavors allò era el Centre Catòlic, hi havia un local, que era com un cafè, que hi anaven els pagesos i altra gent, tothom qui volia, a passar el diumenge a la tarda i llavors allà es va començar a engrescar a fer una cooperativa per comprar productes que necessitaven els pagesos, en comú: sulfats, *abonos*, insecticida, el llucet, el *gènero* que necessitaven,... Encabat també es va fer altres serveis pels pagesos. El meu pare m'havia explicat que havien comprat una bomba per anar a trascolar per les cases, era un servei que feien i suposo que com aquest n'hi havia d'altres. Van fer el Sindicat Agrícola. També van fer un molí per moldre el gra dels pagesos allà al carrer Jaume I, casi bé tocant a la Plaça Nova. També havien fet proves, van fer servir uns cellers de *Cal Quingles*, els pagesos portaven vi, llavors l'arreglaven, i el venien en comú.

Josep Crusellas

1.3 Vida social

A la Gavarresa a aquell temps s'hi feien unes festes cada any, per Festa Major. I anaven a dalt a Fussimanya, la gent era un costum que tenien en aquell temps, molts dinaven a dalt a Fussimanya, eren les festes que tenien la gent d'aquell temps. També als Rials de les Farreres, allà es reunien i per allà la vora de la Gavarresa allà es feia la festivitats cada any.

Francisco Roqueta

Coses que recordo que expliquessin, anaven moltes vegades amb el bon temps a la font, a la Gavarresa, a Fussimanya, per Dilluns de Pasqua sobretot, es sortia força, a més a més tinc entès que el poble hi havia molta vida social, per tant hi havia cafès, entitats. Hi havia en aquella època el Casino i el Cafè Nou, doncs que hi havia una rivalitat en molts aspectes, fins i tot política tinc entès. I es feia teatre, hi havia cant coral,

recordo que la meua àvia hi havia cantat amb el *Tonet* del Cafè Nou, un músic Guadayol, un de la família Guadayol que va fer un grup de cant que tinc entès que sobretot estava format per gent com ella, la meua àvia, treballadors de la fàbrica. Per tant, jo penso que era un poble amb prou vida social i bastant actiu, políticament i tot.

Això és el que sempre he sentit dir, que el Casino era favorable d'entrada a Cal Berenguer. Jo diria que Cal Berenguer deuria finançar el Casino poc o molt. Sé que, ho sé perquè els meus avis paterns i el meu pare mateix havien viscut al pis de sobre del Casino, que hi havia sales de joc, a part del local que tenien per fer teatre, ball i tot això. Tenien una biblioteca que es veu que estava molt bé i aquesta biblioteca va ser destruïda per la guerra.

Josep Girabal

Sí que hi havia els dos (Casino i Cafè Nou) i cada un feia les seves festes, celebraven les seves festes pel seu compte.

Francesc Torres

Aquí hi havia el Cafè Vell, i encara me'n recordo aquí a la façana quan ho varem arrebossar encara hi havia unes lletres grosses que deia "Cafè Vell" i també hi havia teatre, el varem desmuntar nosaltres.

Lavors hi ha havia unes batalles polítiques, antigament, entre els del Cafè Vell i els del Casino, d'allà a sobre la cooperativa. Les rivalitats dels pobles. Aquí no se que hi havia passat, també hi havia passat alguna cosa grossa, s'explicava, algun assassinat o alguna cosa. Aquí es reunien d'uns bàndol i allà d'un altre. Als cafès i d'això, hi ha molt *jaleo* i les rivalitats d'un partit i un altre... El Cafè Nou, jo sí que el recordo, el *Tonet* del Cafè Nou, que tocava el clarinet, que després tocava amb l'orquestra Sol i Lluna, amb el Castella també hi havia tocat.

Jaume Gibert

Havien anat de vegades aquí al Centre Catòlic. A dalt hi havia un cafè on anaven els homes a jugar. Les dones abans no hi anaven al cafè. I també hi havia el Cafè Nou i el Casino, hi feien ball, pastorets, etc.

El pare, era soci del Casino, i anava a cantar caramelles. I també feien orquestra i una gran festa per Pasqua. El Casino era de baix a la fàbrica i els altres eren de l'altre banda.

Leonor Catot

(els 2 cafès) Es feien competència una miqueta perquè llogaven orquestres... Allà al Cafè Nou de la Barquera ja hi havia un noi que tocava el clarinet i un altre em sembla que tocava el piano. Eren 2 germans i una noia que es deia *Tresina*, que havien tingut una botigueta a davant de l'Ajuntament, on hi havia Cal Sagal, després hi havia aquesta casa que venien coses i el noi de vegades jo veia que sortien amb cafeteres i anaven allà al carrer de la Barquera.

Maria Roquesalbes

La gent els hi agradava d'anar a fer la botifarra, el truc o a jugar-se els quartos els que en tenien més, al cafè al diumenge. Perquè entre setmana no hi havia vida social. Després hi havia hagut grups de teatre, un grup de teatre em sembla que hi havia el Pius Codinyat, que hi havia molta gent d'aquí Artés que hi van formar part. Després hi havia el Centre Catòlic, que tenien el seu grup de teatre, d'homes i de noies. Els *ensayos* eren entre setmana però com plegaves a les 6 de la tarda, sopaves i a les 7, quarts de 8, ja erets a assajar a la coral. A Artés hi havia l'orgue però no hi havia cor, sinó que era la gent del poble doncs que es reunien i uns quants que anaven a assajar, hi havia un capellà, el Mossèn Agustí Coll, em sembla que es deia, que els assajava.

Hi havia el Cafè Nou que tenia el seu grup, hi havia el Casino que tenia el seu grup, ho sigui cada u tenia el seu grup de teatre. Organitzaven les Caramelles per Pasqua i el Cafè Nou feia les seves, el Casino feia les seves. Hi havia una vida rica en això.

La gent s'acostumava més a anar les fonts, la gent tenia una altra vida.

A Fussimanya o a la Gavarresa el dilluns de Pasqua, els que no podien arribar a dalt a Fussimanya es quedaven a baix a la Gavarresa. Allà a la Gavarresa s'hi feien sardanes. Anaven molt a fora, es vivia molt a

fora. Els pagesos tenien el seu rial, el seu hort i anaven a sopar a l'hort. La gent es divertia.

Al Cafè Vell hi anaven molts pagesos, de tant en tant portaven alguna *bailarina* i que una d'aquestes *bailarines* va arribar a aixecar-se les faldilles fins els genolls i que un del públic es va treure l'armilla i "pum", li va tirar l'armilla.

Lluís Plans

Al 1r pis del Casino hi havia el cafè i també hi havia una sala de ball i teatre i allà hi anaven els de Cal Berenguer. I al Cafè Nou del carrer Barquera, eren els adversaris. Que després jo recordo que al Cafè Nou, els últims anys, l'Aguilar, el Sants,... a la tarda tothom s'estava aquí assentat al Cafè Nou. Vull dir que després va canviar la cosa.

Joan Serarols

Llavors, els pagesos anaven al Cafè Nou, el lloc de trobada era el Cafè Nou. També hi havia el Centre Catòlic, on també hi havia un cafè, perquè la mare hi havia fet de servent. Sé que el pare era dels pagesos i hi havien lluites quan venia per exemple les Caramelles, o les festes de Carnestoltes o aquestes coses hi havia una pugna entre els *bocaterrossos* i els *blauets*, o sigui els de la indústria tèxtil i els pagesos. El pare formava part d'aquestes coses, ell formava part de la cosa agrícola. I sempre la lluita aquesta que hi havia, entre uns i altres, sí que s'havia comentat.

Els deien *blauets* per la roba de treball i majoritàriament anaven al Casino.

Enric Solegibert

La vida social, en aquell temps, es feia bàsicament en 2 cafès. Un en deien el Cafè Nou i un altre cafè, tots 2 tenien corals i inclús això, el tema de les corals, també va portar molta polèmica perquè en referència a la fabrica de baix també hi havien els partidaris afins a la fàbrica de Can Berenguer i els altres que no tant. Llavors això portava polèmica, inclús a mi m'havien comentat que hi va haver una bomba en un concert, que es deia que era fruit d'un dels germans de cal Berenguer, que era capellà que va provocar que es dissolgués aquesta coral perquè el que volien es que hi hagués l'altra, això és el que jo sentia dir.

Llavors explicaven que es feien molts balls, es triava la pubilla i que es feien moltes festes en el temps de la Verema, festes més de carrer, més de veïnatge i per la vida social era això, els cafès. El meu pare havia fet de *camarer* i m'explicava que guanyava més de propines que del sou que li donaven i que amb un cafè i un got d'aigua es passaven tota la tarda. I les tertúlies, una cosa que s'ha perdut molt.

Víctor Berenguer

El Casino era el dels senyors i el Cafè Nou que era dels treballadors, del poble. I es feien competència, fins a l'hora de fer les Caramelles, les festes, a veure qui les feia més bones, hi havia la competència aquesta.

Josep Crusellas

1.3.1 Cafè Nou – Orfeo Artesenc

Jo crec que deuria ser aquest on deuria cantar la meva àvia. Deia que qui els dirigia i qui el va formar en deia el *Tonet* de Cafè Nou, era un Guadayol, un germà de l'Enric Guadayol, que devia tenir coneixements de música també. El Cafè Nou sembla que era on s'aplegava gent crítica amb Can Berenguer o que no eren del ram del tèxtil, sinó que tenien d'altres professions. En tot cas era una certa oposició al Casino i diuen que hi havia una sana rivalitat en el cas de la Festa Major, Pastorets, balls i tot això i havia una competència gran per a veure qui s'hi lluia més.

Josep Girabal

Hi havia el del Cafè Nou que era un músic que es veu que era molt bo i allà es reunia la gent i feien el Cor Artesenc que deien, allà al Cafè Nou. No eren del partit de la fàbrica, eren del partit contrari, eren la

oposició dels que manaven.

Francisco Roqueta

Hi havia molta gent, principalment de la part diguem pagesa, n'hi havia molts. I dirigida per un mestre de música, que deien que ho feia molt bé.

Francesc Torres

L'amo del Cafè Nou era l'Enric Guadanyol que era un músic molt bo i es va casar amb una soprano i s'estaven aquí a *Cal Manangas* (on viu el *Tintorer*). Aquell home dirigia l'Orfeó, a casa meva hi havien cantat tots (l'avi, la tia, l'onclo, ...) era un orfeó molt bo perquè tenien un gran director. Me'n recordo que el meu avi a la vinya cantava "*les fulles seques fan sardana...*" allò que els hi havien ensenyat, tot era en català, i moltes peces que cantava ell. L'avi havia fet "solo" d'alguna cosa.

Al Cafè Nou hi anaven més aviat gent de categoria, el meu pare hi anava sempre. Hi feien ball. A davant hi havia el cafè i al darrera el cine i la sala ball.

Lluís Magem

L'Enric era el director i era un gran músic i els ensenyava a cantar i tenia molt interès.

Joan Serarols

Se'n cuidava el *Tonet del Cafè Nou* per ensenyar-los a cantar i el solfeig però com que potser eren més part de pagesos, potser els altres no els hi va estar bé... no sé perquè els hi van fer tancar. Què després es va tornar a obrir.

Enric Solegibert

Del Cafè Nou hi va haver un músic molt important, l'Enric Guadanyol, d'una família que eren molt artistes.

Víctor Berenguer

1.3.2 Carnestoltes

Abans de la guerra, per carnestoltes no es podia anar amb la cara tapada i n'hi va haver un que l'acompanyaven amb la cara tapada i l'agutzil els hi va fotre una *bronca*. Llavors es va girar i li va dir, "*jo no porto la cara tapada*" i és que anava d'esquena!

I llavors varen agafar el Carnestoltes i el varen fotre assentat allà al vàter i tothom es pixava i el tio allà dintre, clar no es movia. I els altres vinga riure!

Lluís Magem

M'havien explicat que per un Carnestoltes algú havia posat el Carnestoltes que havien fet, l'havien posat al vàter i la gent que anava en allà, obrien la porta i semblava que hi havia algú i tornaven a recular, fins que algú ho va veure. *Tonteries* d'aquestes...

Enric Solegibert

1.4. El Caciquisme

(L'Ajuntament) era bastant addicta a Can Berenguer. També... entre el doctor, el jutge i l'alcalde, aquests eren recolzats o casi bé posats per Can Berenguer. Llavors també els ajuntaments també buscaven 2 o 3 dels *bocateressos*, dels pagesos, que hi formessin part. Però els directors eren els altres. Que això és el que va portar a la revolta. Llavors conta Can Berenguer, perquè semblava que aquestes persones que havien posat a l'Ajuntament havien malversat o que no havien estat a l'altura de les circumstàncies portant l'Ajuntament i per això el poble es va querellar contra Can Berenguer, suposo jo, que era per aquí.

Enric Solegibert

Suposo que no eren els únics que la practicaven. Devia ser molt habitual, o totalment practicat arreu on hi havia una fàbrica gran i molta gent treballant-hi. Les colònies suposo que seria el més típic. I tinc entès que en d'altres pobles que hi havia una fàbrica molt predominant passava el mateix i a veure, la tendència dels fabricants a convertir-se en uns cacics que fins a cert punt també, segurament que ho defensaven. Hi havia gent que s'ho creia i ho acceptava relativament bé doncs tampoc era una cosa d'estranyar. De la mateixa manera que el control social, suposo, que sobre la gent era molt important, però per altra banda pagaven obres de l'església, un Casino, suposo que devien fer fins i tot obres de caritat. Això no vol dir que els treballadors no estiguessin explotats però una cosa va lligada a l'altra. Jo suposo que deuriem ser les pràctiques habituals. Si hi ha una fàbrica que era prou potent per controlar l'economia, o bona part de l'economia. Per exemple tinc entès que la Cooperativa la Reguladora es va fundar a iniciativa de Cal Berenguer. En aquest cas seria un benefici pels treballadors, fins i tot. Suposo que l'empresa deuria dir *"Mira com em preocupo del benestar dels treballadors, que procuro que tinguin els queviures més bé de preu"*. Suposo que hi ha punts positius que es podrien trobar i punts negatius evidentment també, segur. Però suposo que deuria ser una cosa habitual a l'època, segur.

Josep Girabal

A l'Ajuntament sempre manaven ells (Cal Berenguer) fins que va venir això. I després d'això també ho varen fer igualment però d'una manera més dissimulada.

A algú que el varen molestar tant que el varen fer marxar d'Artés hi tot... i per poca cosa... perquè és clar a Artés abans, l'home a la vinya i la dona a la fàbrica... i si no ho podien fer així no anaven bé... i per poca cosa a Cal Berenguer et feien fora de la fàbrica (recorda el cas d'una dona que va estar dos anys sense poder treballar).

Joan Serarols

1.4.1 La coacció al dret a vot

Podria ser... *"m'heu de votar a mi sinó no us voldré a la fàbrica"* ... podria ser.

Josep Crusellas

Això els llibres d'història ho expliquen molt tot això de les tupinades, en fi, això era el plat del dia evidentment. Aquí Artés segur que no s'escapava.

Josep Girabal

Pot ser, és possible que influís una mica, que ells com que eren els amos del poble feien el que volien i la gent no els tractaven com s'han de tractar les persones.

Un cas personal (la mare) anant a votar, la pobra dona, portava els vots que li semblava que volia votar i els hi varen prendre de la cistella que portava i li varen posar uns altres. Li varen canviar el vot, això s'hi va trobar la meua mare. En acabat la gent se'n en reien, ella amb la bona fe, volia anar a votar però en contes de dur els vots que volia votar li varen posar uns altres.

Francisco Roqueta

Amenaçaven a moltes famílies perquè votessin a favor d'ells, i tant que sí, ja ho havia senti a dir ja.

Pere Costa

Anaven a buscar un *tio* i li donaven *calers* perquè votes.

Lluís Magem

Sí, això segur. Coaccions per votar tal, això sí. Això no passava a aquí Artés, passava a molts llocs. Caciquisme, no era solament d'Artés això. Que els obligaven, amenaçant, que s'ha de votar aquest o aquell.

Jaume Gibert

Artés estava dominada per Cal Berenguer, de tal manera que els homes, perquè les dones no anaven a votar llavors, quan hi havia eleccions a l'Ajuntament o a Madrid o allà on fossin, el dissabte el director reunia a tots els homes i els hi deia "*la nostra candidatura és aquesta, o voteu aquesta o dilluns no torneu*". I com que les eleccions tothom sabia a qui havia votat, perquè ho feien només amb la papereta doblada i transparent; i a demés amb un color diferent cada una. I hi havien els interventors a darrera i aixecaven la papereta a contrallum, volen dir tothom sabia a qui votava i a qui deixava de votar.

Joan Serarols

1.4.2. El control social

Llavors també s'anava allà dalt la plaça del Raval, a dalt de tot, que li deien la *Plaça del Llop* i allà també es reunien i llavors s'hi havien de fer reunions per poder fer aquesta revolta ho havien de fer d'amagat perquè la Guàrdia Civil i tots els tenien molt controlats perquè no fessin res, perquè no s'ajuntessin entre 7 o 8 i diguessin *hem de fer això, hem de fer allò*, els tenien molt controlats però ho varen poder fer.

Pere Costa

1.4.3. La bomba al Casino

A la sala del Casino hi varen posar una bomba dalt, no sé quina festa feien, hi havia ells hi tot a dintre. La bomba va explotar però ja s'havien que no faria mal perquè l'havien fet al taller de Cal Berenguer. L'havia fet el *Canivell*, que era l'encarregat dels mecànics de Cal Berenguer. Va fer molta pols, molt fum però res més però els va servir per poder fer registres per les cases de tots els seus enemics i anar molestant a un i l'altre i anar molestant a tot el poble d'aquesta manera. Va ser l'excusa per posar aquella bomba, que ja s'havien que no faria res perquè ells eren a sota.

Joan Serarols

Que havien tirat una bomba al Casino, sí que m'ho havia dit el meu pare, sí és veritat i al darrera hi havia aquests dos (*Ós Blanc i Pota Negra*).

Pere Costa

Llavors, qui l'havia posada aquesta bomba? Primer van acusar que era d'un mateix d'allà del Cafè Nou però després les sospites van ser que el *Dr. Anton* havia buscat uns còmplices... Això la veritat no sé quina és... per fer agafar una mica de por... des de llavors Artés venia bastant coaccionat per les decisions que feia Can Berenguer. Can Berenguer era un monopoli que tenia Artés... hi havia, casi bé la majoria, encara que fossin pagesos, la dona o un fill o una filla treballava a Can Berenguer, vol dir que... això llavors, aquest monopoli dominava. Entre la indústria, llavors hi havia també el clero que hi anava a favor, el metge, el jutge,... tots aquests ja estaven nombrats diguéssim, o d'acord amb Cal Berenguer i havien aquestes polèmiques.

Enric Solegibert

1.5. La fàbrica de Cal Berenguer

Aquests dels Berenguer, deu n'hi do la empenta que van agafar. Per això et dic jo, que també tenia el seu mèrit, donaven feina cap a 700 treballadors, entre aquí i Cabrianes.

Jaume Gibert

Els amos de Can Berenguer eren negociants. I si no mireu-vos la seva genealogia i veureu que no s'ha fet cap matrimoni per amor a l'art. Tothom aportava, qui més qui *menos*, aportava diners. I va haver-hi la viuda del primer Josep Berenguer Caba, i aquella senyora, com passava en aquests casos, els interessos apartaven a les persones que no eren útils als interessos. Se li va haver de fer una entrega molt important i un dels advocats o notaris que hi van assistir en el moment de fer el traspàs d'aquells diners, van dir que mai

havien vist tant or plegat sobre una taula. Vol dir que l'empresa no li venia de 4 dies això, això ja li venia de fa molts anys. Molt organitzada, molt planificada. Artés i Cabrianes segons es deia, Manufactures Berenguer, o la família Berenguer, era una de les fortunes de Catalunya i lo dels dues fàbriques no era res més que el seu joguet. Eren gent, i això em consta, que estaven ficats a totes les entitats financeres de Barcelona, i que quan ells sortien al carrer, sortien uns senyors. Eren empresaris, eren burgesos, no eren aristòcrates, i això marcava molt.

En el moment que des de l'empresa Berenguer va començar a ampliar-se, ampliar-se i ampliar-se. Els amos, els propietaris d'Artés, que tenien els seus camps, que tenien els seus altres camps llogats, i que tenien un taler o dos de mà a casa que els feia anar aquell *tio* a aquella tia que no podia treure de cap de les maneres. Aquesta gent es van trobar que l'altre els hi va fotre un teler... si aquest amb una persona farà anar un teler i aquí una persona en farà anar 3, escolta aviat s'han comptat, son faves comptades. Un teler mecànic que per gota bé que anés et treia 10 vegades més de feina o 20 vegades o 30, segons el tipus de roba que fessin. Això és una cosa que és lògica. Però aquí el poder del poble ja es va esmicolar, però llavors qui tenia quartos, que era l'empresari, el Berenguer, es permetia certs luxes. Com va poder donar, em sembla que eren 200.000 pessetes d'aquella època, per fer l'església, perquè disposava de capital. Diu *"oh, és que ens els va robar a nosaltres"*, sí, en certa manera sí, en certa manera és un *robo* que se'ns feia a nosaltres però si no hi havia aquestes d'això, no es feia res als pobles.

Les condicions laborals, moltes hores i poca pela, aquestes eren les condicions i d'això se'n exclamava tothom. Cal Berenguer no ha sigut mai una empresa que s'hagi distingit per haver donat pagues extres sinó els hi han obligat. Ni als treballadors, ni allò del diner negre, ni negre ni blanc. Si contractàveu 80 pessetes a la setmana, eren 80 pessetes i para de comptar. Que, si hi havia algun treballador dintre, li donaven cèntims per alguns treballs que havia fet, això ja no ho discuteixo.

Lluís Plans

Eren els que manaven el poble totalment. I llavors en aquella època hi havia molta misèria al poble, la gent tenien treballs que treballant podien menjar. Els donaven un sou molt petit i no podien casi bé ni menjar, moltes hores i un sou molt petit, era una esclavitud del poble.

Son els que manaven totalment, no manava el poble, manaven els de Cal Berenguer, en aquell temps.

Cal Berenguer era la fàbrica que treballava tot el poble i és clar, el poble depenia casi tot de Cal Berenguer. Després es van fer més fàbriques: llavors es van repartir a Cal Sitges, Cal Manyà, i altres fàbriques. Però primer era la de Cal Berenguer, era la més gran, hi havien treballat 400 treballadors.

La meva mare hi havia treballat. Quan tenien un cert límit de guany els feien parar per no haver-los de donar més cèntims, no els deixaven treballar més. Els donaven un jornal molt miserable. L'horari de feina els feien treballar 12 hores cada dia i treballar el dissabte hi tot. Llavors, més tard va venir lo de les 8 hores, però quan la meva mare era jove feien 12 hores cada dia.

La meva mare m'havia explicat que havia anat a demanar feina allà, perquè eren joves i ho necessitaven i no els escoltaven. Tractaven a la gent una mica malament. La gent no n'estaven contents.

Francisco Roqueta

Als 10 anys vaig anar a treballar a Can Berenguer de les 6 del matí a les 6 de la tarda. Quan sortia de treballar a cosir a Ca la Remei de les 7 a les 9. Llavors com que va venir la guerra, els que no teníem 14 anys ens varen treure de la fàbrica.

Dolors Creus

La fàbrica de baix eren el cos de l'Ajuntament. L'Ajuntament hi havia els de la fàbrica, el metge, el jutge i no se qui més, tots eren de la mateixa tribu. Tots els que eren a cridar *"Fora Burots!"* no els van voler més a la fàbrica de baix. I que va haver de fer la gent? Doncs anar-se'n a treballar allà on varen poder, molta gent, jo havia sentit a explicar, que anaven a treballar a Navarcles, a Sallent, a Cabrianes,... s'emportaven el menjar per passar la setmana, anaven a dormir a la fàbrica o a cases d'un amic, mira com van poder...

I a resulta d'això es van engrescar els treballadors a fer una fàbrica, que va ser la de Cal Sitges i ja van tenir dues fàbriques a Artés per poder triar. Després més tard es va fer la de Cal Aguilar, la de Cal Sants i altres fabriquetes més petites que es van anar mantenint fins a la crisi del tèxtil.

Josep Crusellas

La meua àvia, la Càndida Crespi es deia, m'havia dit que hi havia anat a treballar als 9 anys, crec. Havia quedat orfe de mare i en fi, moltes criatures de cases més aviat pobres doncs. Ella amb 9 anys ja hi anava i m'havia explicat que n'hi havia que en tenien 7 treballant a la fàbrica. Jo una vegada li vaig preguntar "El Dr. Anton que?" i resposta d'ella "No me'n parlis, no en vull parlar, era un home molt dolent". I es va haver acabat el tema.

(condicions?) Que moltes hores, en concret no ho sé. Sí que em deia que al dematí diu que hi havien pares que portaven les criatures adormides a treballar. Les duïen a coll, aquests que deurien ser els més petits, que hi havia pares que també reballaven a la fàbrica i que portaven les criatures adormides de bon dematí a treballar a la fàbrica.

Josep Girabal

Tocaven les sirenes i si un arribava una mica tard ja li tancaven la porta i ja no podia entrar a treballar.

Francesc Torres

Treballaven de dilluns a dissabte i només tenien festa el diumenge. I treballaven 10, 11 o 12 hores, una barbaritat, no ho sé exactament, era casi bé tot el dia. Només tenien una estona per esmorzar, una altra per dinar i una altra per sopar i tornem-hi. I que van començar amb només amb 2 telers i llavors van anar pujant més telers i al fàbrica més gran i més talers i la fàbrica més gran. Però clar ells cada vegada agafaven més poder i els altres cada vegada cobraven menys i treballar més. Una explotació i un caciquisme impressionant.

Pere Costa

La tia que no es deixava *pitjar*, fotien la dona i l'home al carrer.

El meu besavi havia treballat de contramestre a Cal Berenguer i a 54 anys per la política, no el van despatxar però de contramestre el varen posar a donar fils i d'empenyat va plegar i va anar a fer de pagès. Tot era una política i d'aquesta política van fer la Fàbrica Nova (Cal Sitges). I va haver-hi molta gent, els pagesos que tenien algun *calerot*, hi van posar els *calers* i al final ho varen perdre tot.

Lluís Magem

La meua mare i la meua germana treballaven a baix a la fàbrica abans de la guerra. I jo quan era petita a l'hivern quan plovia gaire anava a portar paraigües cap baix a la fàbrica i m'agradava molt perquè podia entrar una mica allà a la quadra tant gran i aquell soroll dels telers "*tic-tac, tic-tac...*" i allò feia una impressió...

(Les condicions de treball) Normal. S'hi posaven a les 6 del matí. Quan més trossos feien més cobraven. Lo normal. Per dir una inquisició no ho havia sentit a dir mai. Treballen bé, normal, cobraven i ja està.

Leonor Catot

A Cal Berenguer jo havia patit molt, perquè els *posa-peses* no haguéssim de treballar tant, nosaltres ens en encarregàvem. Ens feien anar a dins del teler i és clar, a dalt molt bé, però quan erets al capdavant, com que hi havia un ferro, t'havies de posar així i es patia molt. Però ho fèiem perquè els homes no haguessin de patir tant d'algun esforç, però nosaltres patíem. (moltes hores?) Sí, de dos quarts de 6 del dematí. Llavors engegàvem a les 6, a les 8 ens donaven un quart d'hora o 20 minuts per esmorzar, que molts anaven a casa seva, pujaven aquí dalt, que no se jo com podien esmorzar.

Maria Roquesalbes

Llavors treballaven moltes hores. I encara hi havia "*setmanals*", aquells que estaven malalts els pagaven igual però els hi feien anar el diumenge i tot.

Joan Serarols

1.6. El Paternalisme

Quan es van portar les restes mortals del Pare Frederic Faura, Manufactures Berenguer es va cuidar de pagar tota la festa, quan es va fer l'església nova, Manufactures Berenguer va pagar una quantitat important de pessetes, quan la família Berenguer, que vivien a Cuba em sembla, van venir a viure aquí Artés i van veure l'església van pagar l'orgue, que en aquells moments era un orgue bastant important, avui en dia és *xatarra*, però abans era importantíssim. Quan es va posar el rellotge al campanar un dels amos, havia promès que pagaria el rellotge i es va fer. I Manufactures Berenguer va pagar tota la instal·lació, i el meu pare va haver d'anar a fer tota la instal·lació perquè no hi havia cap mecànic que volgués pujar a dalt a picar ferro. A més altres coses, van portar les monges a aquí Artés, van portar la cooperativa, etc.

Lluís Plans

El que varen fundar va ser la guarderia infantil perquè la gent anessin a treballar havien de tenir un lloc per portar la canalla, llavors allà la Plaça Nova van venir les *hermanes "Les Servas de la Pasión"*, que ja deu fer més de 100 anys que son aquí i van muntar la guarderia aquella. I d'aquella guarderia, va nàixer encabat la residència d'allà dalt, que va ser guarderia fins ara no fa molt.

Josep Crusellas

Es treballava de les 6 del dematí fins a les 10 del vespre. Llavors hi havia les mares o les persones que tenien *crios* que clar, si havien d'anar a donar el pit i vivien a l'altre part d'Artés... per això van crear la Guarderia de les germanes *Sirventes de la Passió*, perquè ho tenien al costat de Cal Berenguer i llavors de Can Berenguer a allà tardaven només 5 minuts i ja tornaven a entrar a la feina. Volent dir, es treballava molt.

També van vendre sulfat de coure a meitat de preu. Va ser donar una espècie de *carmelo* als pagesos, perquè com que hi havia una mica la pugna. El sulfat que havien d'anar a comprar si valia dues pessetes, ells en van poder treure una quantitat gran i els van poder servir a la meitat de preu deien.

Enric Solegibert

1.7. El problema de l'aigua / L'aigua de l'Abadal

Artés, en aquells temps, patia moltes malalties en relació al tifus. Es va sospitar de la Font del Raval (potser situada a la *Placeta del Llop*) i la varen tancar.

Marina Garcia

No els funcionava gaire aquesta de l'Abadal i després van anar a buscar la del Purgatori i aquella sí que va ser aigua bona i tothom va estar molt content del *Xilat* que era l'alcalde, va portar l'aigua al poble i hi va posar el coll.

Francisco Roqueta

Més tard, encara venia aigua d'allà aquell cantó de la Gavarresa, d'uns pous que van fer, un tros més amunt de l'Abadal. Però era una aigua dolenta i no va donar resultat.

Francesc Torres

L'aigua estava en molt mal estat, i els hi cobraven una barbaritat de l'aigua, i es veu que l'aigua no estava bé.

Pere Costa

Sé que feien venir l'aigua d'un punt que hi van trobar un gos mort i venia l'aigua cap aquí... També treien aigua, fins que hi va haver una infecció d'aquí de la Font del Raval. La Font del Raval raja quan baixa aigua del rec, si no hi ha aigua al rec no raja la Font del Raval. Són fonts com la Font del Bellveí que també si hi ha aigua la canal, rajava.

Jaume Gibert

Només feien que cremar motors. No va ser bona, de l'aigua de l'Abadal n'he sentit a parlar al meu avi. El tema de l'aigua sempre ha estat molt emprenyador perquè sempre ha estat molt dolenta.

Lluís Magem

Que l'aigua de l'Abadal era dolenta o que no era potable? No fitem, no fitem i no fitem. L'aigua de l'Abadal era tant bona com és ara, que hi hi gent que hi anaven a buscar aigua a l'Abadal, i encara en coneix-ho alguns que hi van.

Lluís Plans

De portada d'aigua, primer varen portar aigua d'aquí l'Abadal, d'aquí d'Horta, de la Gavarresa i era molt dolenta, bruta i coses grosses n'havien dit. Es veu que l'havien de bombar, i en aquell temps cremar motor... i sempre avaries, mai hi havia aigua i alguna hora que els hi havien tirat un gos mort allà on l'agafaven i coses... i sempre hi havia tifus a aquí Artés... i des de que varen portar l'aigua d'allà dalt de Sant Joan (del Purgatori) es varen acabar les epidèmies.

Joan Serarols

L'Ajuntament d'Artés estava endeutat fins al monyo, sembla ser per la portada de l'aigua, que no tenia aigua Artés i llavors van portar aigua de l'Abadal. No van analitzar l'aigua abans de portar-la, quan van fer tot el *tinglado*, va resultar que aquella aigua era salada i que no servia ni per rentar la roba i és clar, Artés estava molt endeutat i llavors van dir, "*Hem de buscar una manera per posar impostos per cobrar uns diners*" i va ser quan van acordar que a partir del dia 1 de Gener del 1917 posarien unes *casilles* i gravarien tot el que entra i surt del poble d'Artés: els burots.

Abans havien fet anàlisis de l'aigua de la riera de Malrubí i em penso que aquest anàlisi l'havia fet el Dr. Claudi, que no havia cobrat res. I aquest altra anàlisi, no sé qui l'havia fet, però devia ser un "*pallenques*" perquè no va detectar i va ocasionar tot el gasto de *tubèria*, no sé quants quilòmetres va haver de *tubèria* que van haver d'abonar i quan va ser l'aigua aquí es van donar compte que no era bona, allò va ser un fallo una mica, una mica greu, una mica gran.

Enric Solegibert

1.8. L'enderroc de l'església vella

Abans d'aquesta revolta, jo no se si l'Ajuntament va col·laborar o no, però l'any 12 es va inaugurar l'església de baix, la nova, potser a baix la fàbrica hi va col·laborar una mica, el que hi va col·laborar amb molt patrimoni familiar seu va ser el Bisbe Torres i Bages. Per això encabat, el poble, la majoria era dels sectors de dalt les Cases Noves van dir que a missa a baix no hi volien pas anar-hi. I llavors va venir, el Mossèn Anton Berenguer, parent de baix a la fàbrica i va dir "*ja ho crec que hi anireu*" i va fer un document a Barcelona, a la Generalitat o no se on, que aquella església estava en ruïnes i que s'havia d'ensorrar.

Aquest capellà aquí al poble ningú el podia veure, ja li deien el Pota Negre perquè era un *mal-xinat*. Almenys el tenien per un mal... veí.

I van ensorrar l'església... malaguanyada perquè em sembla que era una obra romànica fantàstica.

Vaig sentir a dir a algú que per ensorrar aquesta església que tot i estar en tant males condicions, van haver de tirar-hi barrinades per poder-la ensorrar... conta si estava en mal estat.

Josep Crusellas

Aquell temps hi havia nul·la sensibilitat patrimonial, de fet els pagesos varen aprofitar les pedres per la construcció/reformes dels seus habitatges.

Un cas similar és el del Portal de Salavés, que fou enderrocat amb permís municipal perquè era una molèstia pels vehicles.

Marina Garcia

L'Antón Berenguer va fer ensorrar l'església de dalt perquè es pensava que hi havia un tresor, fins que el van trobar i per això la varen deixar mig ensorrada. Es veu que encara que fos capellà, era molt dolent.

Dolors Creus

Jo m'imagino que per la gent d'Artés que els havien batejat, que tota la vida havien anat a aquella església, que hi havien enterrats els seus avantpassats allà al costat... que s'ensorrés l'església no els havia d'agradar segur. Per tant no crec que fes cap mena de gràcia que aquella església anés a la terra, això era impensable. Que la gent volia que anessin a la nova, que hi havia gent que es ressentien de deixar l'església vella i ho podem entendre.

Tancant la porta de l'església vella i obligant a la gent a anar a la nova potser n'hi hauria hagut prou. De fet hi ha molts pobles que han conservat l'església vella i n'han fet una de nova i en fi amb dues esglésies un poble pot viure perfectament. Fent servir les dues fins i tot. Sembla que com a mínim la gent no ho va acabar d'entendre o no els hi va agradar. I llavors sí que he sentit a dir després que el que hi havia era un interès en desplaçar el centre del poble de dalt la plaça cap baix. Que ja estava passant, de fet l'Ajuntament ja havia baixat però clar, fer l'església a baix i destruir la de dalt va ser el cop definitiu per traslladar el centre del poble, jo crec que això és evident. El resultat jo penso que està clar. Jo penso que potser ja no ho és tant com abans però l'església era el centre del poble aquí i a tot arreu. I potser es va ensorrar accidentalment, pot haver-hi el benefici del dubte.

No entenc que una església que havia servit durant segles, que s'havia reformat, que segur que s'hi feia un manteniment, que si hi havia degoters el rector es preocupava que aquells degoters s'arreglessin. Vull dir, una església que estava en actiu i que així tot d'un cop sense que cap terratrèmol ni res d'això... amenacés ruïna, costa d'entendre. Una església de tants segles, que un dia per l'altre, casualment quan han acabat de fer l'altre, amenaça ruïna la vella.

Josep Girabal

Van tardar poc a tirar-la a terra. Van dir que s'ensorrava, que hi havia perill i de perill no n'hi havia que el campanar encara és dret i encara s'aguanta.

Com que van cobrar uns diners, del invent que va fer el Pare Faura cap a l'est que assenyalava els temporals i d'allò en van fer moltes pessetes i poder per acreditar-ho van fer l'església, no ho sé.

Francesc Torres

Amb dinamita van explotar l'església de dalt, que deien que s'havia caigut sola, és impossible que amb aquests murs tant grans pugui caure una església, això és perquè la varen dinamitar, ja ho varen fer expressament.

Pere Costa

La fàbrica deuria intervenir molt en aquesta nova i llavors, el pare, això m'ho havia explicat ell, es veu que hi havia una pica, on abans s'asenjava la gent a l'aigua beneïda, i es veu que hi havia un cap de dimoni. Es veu que al meu pare li feia una por allò... No devia estar en gaire bon estat. Clar, hi van anar fent diferents construccions. Possiblement al fer aquesta nova aquí baix, llavors van dir *"vinga, va!, per comptes de fer més remenes, tirem-la a terra"*. Ara es té més cura d'aquestes coses antigues però llavors amb aquesta nova que l'any 12 es feia en aquí. I hi havia d'haver 2 campanars. Se'ls devia acabar els diners. Així i tot té la seva gràcia aquesta església i molt ben feta. Sembla, que devia ser que *"Va, tirem-la a terra!"*, per 2 motius: perquè devia estar en mal estat per un cantó i després al fer aquesta nova a baix. I potser per endreçar una mica a dalt.

Segurament això va ser per aquesta raó, de que devia estar en males condicions, doncs perquè havien anat fent tot d'afegitons i llavors van dir *"fora!, deixem la plaça neta"* M'imagino. Ja que hi ha aquesta nova de baix... És ara que s'aprecien aquestes coses antigues, però llavors això no es mirava. No sé quin interès especial tampoc hi podia anar a tenir per ensorrar-la, tampoc li veig.

Jaume Gibert

L'església vella, era tant vella que ja queia a trossos. No van haver d'ajudar-la, amb un *petardo* o amb una bomba a fer-lo trossos. L'església vella va caure perquè ja estava farta de viure. Ja havien d'haver fet unes naus laterals, em penso, per aguantar la central. El romànic té aquest problema, que segons com, es començava a escaixar pel mig i queia en picat.

Primerament era una església tocava, segonament, que quan es va fer l'església nova d'aquí baix, es va dedicar més a lo d'aquí baix que lo d'allà. Primera aquí es va poder instal·lar una església gran, a gust del rector que hi havia llavors, em sembla que era el mossèn Noguera, o almenys va ser el que va presentar els projectes. Hi havia més població aquí baixa que a dalt ja. És clar la gent d'aquí els anava més bé que no pas anar allà dalt.

Lluís Plans

Com que qui va fer fer l'església nova va ser el *Dr. Anton* i la gent d'allà dalt i encara molts volien que els hi anessin a dir una missa en cada festa... Va, com que esta a punt d'ensorrar-se la tirarem a terra i deia el de Cal Gibert que varen tenir de tirar-ne de barrinades per fer-la caure. No hi havia cap perill de caure però la va fer tirar a terra perquè ell havia fet aquesta i volia que fos aquesta i no aquella. Però amb tant *mala pata* que hi havia l'església romànica que varen tirar a terra l'església romànica i tot. Que almenys podrien haver deixat l'església romànica

Joan Serarols

El motiu semblava ser perquè, havent construït l'església aquí baix, volien que els feligresos anéssim a missa a aquesta església nova però molts estaven molt enamorats de la tradició que havien anat sempre a l'església vella i se'n anaven allà. Doncs per això, van declarar que perillava que s'ensorrés i la van tirar a terra. Que te de veritat? Però que més o menys s'ha dit, i això sí que ho havia sentit explicar, el meu pare ho havia comentat.

Enric Solegibert

1.9. L'impost de consums

En aquest cas d'Artés, com que es collia molt vi, posaven el principal càrrec en el vi. I les botigues doncs els *generos* que entraven doncs també pagaven però de sortides no en pagaven res. O sigui que tot era a favor dels fabricants.

Francesc Torres

Això és molt fort, això és el caciquisme que portaven, que feien el que els hi donava la gana, i llavors estaven a les entrades del poble, i tots els pagesos i la fruita que portaven els hi requisaven casi tot i s'ho quedaven tot per ells. Era un control, com si entressis en una duana a dins el poble. Als camins principals, a les entrades de cada banda del poble.

Pere Costa

En aquells anys a Artés hi havia els rials de les Farreres i els rials de Magrans, que els cuidaven molta gent d'Artés perquè llavors hi havien poques fàbriques. Es trobaven que quan venien de l'hort havien de pagar i la gent se'n van cansar fins que els varen fotre fora.

El sol fet de que tornaves del rial i portaves una cistella de cols o pomes i haguessis de pagar sent teu, va ser quan varen decidir fotre'ls a fora.

Lluís Magem

Tots els pagesos que collien les coses, encara havien d'anar a pagar, amb el treball de collir-les i tenir tanta feina, encara havien d'anar pagar sempre allà i és clar la gent es va revolucionar i aquí es va acabar. Prou misèria que hi havia, encara faltava això.

Ja ho deien que aquests impostos també eren molt a favor de Cal Berenguer. I per això tothom es va revolucionar i mira ho varen poder *lograr*.

Leonor Catot

2. Els fets del 2 de Gener

El meu pare era pagès, la mare anava a la fàbrica i sempre explicaven que hi va haver aquesta revolució perquè allà a la Plaça Nova hi havia les *casilles* de Burots i la gent ja estaven tips d'anar pagant sempre. Anar treballant només per anar pagant. I van dir que s'havia d'acabar això, i es varen reunir i varen buscar la manera de poder-los treure. I es veu que varen agafar garrots i van anar a la Plaça Nova a destrossar totes les *casilles* i a cop de rocs fer marxar els burots i tothom al darrera "*Fora Burots, Fora Burots!*" i anar tirant rocs, i és clar, van haver de marxar per força perquè tot el poble s'hi va tirar. I marxaven cap a la carretera de Calders amunt perquè era la carretera principal. Per anar a Barcelona es passava per la carretera de Calders, amb la Vallesana, que hi havia un cotxe que es deia la Vallesana. I tothom cap allà i vinga "*Fora Burots, Fora Burots!*" i va acabar així, i ja es va acabar el haver d'anar a pagar.

Quan va haver els burots no hi va haver cap tiro, només cops de rocs, perquè d'escopetes no en deuria tenir llavors la gent. Encabat més tard sí que en tenien perquè llavors hi havia el sometent, el pare ho era de sometent i tenia una escopeta també, però això ja era més tard. Però dels Burots no se mai que hi haguessin dit que hagués cap tiro. Garrotades per fer caure totes les casilles, això amb garrots. I cops de roc i empaitar els burots perquè marxessin. Però *tiros* no, vaja no havia sentit a dir mai que hi hagués hagut cap *tiro*.

Em fa l'efecte que els burots deurien de ser de fora, perquè si haguessin sigut d'Artés potser ningú si hauria voler posat allà a fer pagar d'aquesta manera.

Les *casilles* deurien de ser de fusta i amb garrots totes trencades. Abans de cremar primer les varen destrossar a cop de garrot.

La gent es van revolucionar, ja n'hi ha prou d'anar pagant i els *fomaren* fora. Van agafar garrots i se'n van anar a la Plaça Nova i a cop de garrots van trencar totes les *casilles* i amb rocs els varen fer marxar "*Fora Burots, Fora Burots!*" cap a la Crta. de Calders amunt i no devien tornar més perquè van veure que aquí no se'ls posava gaire bé tot això. Qui els governava amb ells no ho sé, no sé si l'Ajuntament o si els de baix a la fàbrica. I es va acabar, la *festa dels Burots*.

Leonor Catot

La tia de la meua mare me'n havia parlat, la Francisca Moratonas Morera, vivia al carrer Padró, 24, *Cal Victet*. Deia que quan era jove, més o menys 20 anys, va ser quan varen treure els burots i els van anar a acompanyar cap a dalt a Calders (la Crta. que anava de Sabadell a Prats), i deia que mai havia rigut tant (*no diré que es va pixar, hahaha*). Es veu que els aplançonaven i algun va dir que tenia família, que tenia fills,... Els van fer fora una multitud de dones, amb alguna fava barrejada (estella, nates), perquè hi varen anar amb mànec hi tot, no amb tomàquets soles perquè al mes de gener no n'hi ha de tomàquets. Varen cremar les barraques i els varen fotre fora.

De barraques de burots n'hi havia una a la Crta. de Calders o potser alguna a Cal Aguilar o a Cal Sants. Suposo que n'hi havia una a cada punt d'entrada però exactament no ho sé.

Empaitar els burots van ser les dones, no hi va haver cap home, perquè les dones estaven protegides per la llei i els homes no. Eren les dones, d'home no se'n va veure cap, van anar les dones mateixes van cremar les casetes i els van fotre al carrer i vinga, *carretera i manta*.

Lluís Magem

Jo havia sentit a dir que alguna vegada havien vingut soldats de cavalleria a dissoldre alguna petita revolució que hi pogués haver.

Francesc Torres

Jo havia sentit a dir a l'avi d'aquí, del pare de la meua dona, que els Burots eren una quadrilla de lladres, aquí Artés i tot. Jo havia sentit dir a l'avi que eren uns *enredos*, que no n'estava ningú.

Martí Plans

De la Revolta dels Burots, la única cosa que sé, que el 1917, al gener, que era la Fira, van començar a fer, d'engrescar-ho, i llavors com que això, era la part fabril, la part de la fàbrica, que hi tenia interès, i l'Ajuntament era part de l' interès de la fàbrica, doncs van decidir posar aquest impost. Era oficial, era correcte, però els pagesos no van estar-hi conforme i van revoltar-se i van cremar les casetes que havien fet a la Plaça Nova i amb els burots els van anar acompanyar fins a dalt a Calders, cridant al darrera "*Fora Burots! Fora Burots!*" i n'hi havia un xaval petit que no enraonava gaire bé i deia "*Fora pringots!, fora pringots!*"

No crec que hi hagués cap tret. Els van anar a acompanyar fins a Calders, caminant i cridant a darrera d'ells. I potser sí que els espantaven una mica, a veure si hi passaven més via, però no hi va haver cap tret.

Francesc Torres

Es va revolucionar tot el poble perquè varen posar unes *casilles* dels burots per cobrar uns impostos, i tot el poble es va revolucionar i van treure aquestes casetes i ho varen cremar tot i ho varen xafar tot i l'Ajuntament no varen poder-ho tirar endavant.

Tot el poble en pes es va revolucionar, que no volien aquest tribut i era presidit per el Dr. Claudi. I varen *lograr-ho* totalment, quan es va revolucionar el poble, les varen treure, les varen cremar i va desaparèixer tot això.

Era un impost nou i la gent va veure que era una cosa de l'Ajuntament que no convenia pel poble i l'Ajuntament no va poder-ho tirar endavant.

Van cremar les casetes que havien posat, es veu que varen posar dues o tres casetes, per anar a cobrar aquests impostos i es veu que el poble les va cremar i les van treure. És clar, no volien aquest impost perquè la gent ja tenia prou necessitat i encara els havien de treure més cèntims perquè els necessitava l'Ajuntament.

Francisco Roqueta

Els pares el que a vegades m'havien dit és que aquell dia a casa els havien dit "*no marxeu de casa que hi ha soroll al poble*", o sigui que no es varen assabentar de res. Tot el que varen saber va ser allò que varen sentir que havia passat.

Això va venir degut a un impost que l'Ajuntament volia posar a tot el *gènere* que entrava al poble. Tant si venia del exterior, d'un altre poble, com si venia del que collien la gent de baix els horts. Posaven un guarda a cada camí i fer pagar l'impost aquell i d'aquests guardes es deien els burots. Encara penso que hi ha algun poble que en tenen algun, no ho sé, o sinó fa poc que l'han deixat. A llavors això ho havien d'engegar el dia 1 de gener, ja ho tenien tot preparat però els hi va fer por que aquell dia, al ser la Fira de l'1 de Gener es pensaven que potser hi hauria soroll i van dir "*esperem al dia 2*". Però això va anar molt bé perquè el dia 1 com que venien *ferians* de fora aquí a Artés a vendre coses, el poble n'anava ple d'això. Vulguis que no, se'n parla i es discuteix, i aquests *ferians*, alguns que ja havien vist en altres pobles el que passava, van començar a engrescar a gent del poble que es revoltés. I alguns, diuen, que es varen quedar per l'endemà per ajudar a la gent del poble a fer gresca, a fer pinya, a ajudar-los a la revolta aquesta. Resulta que el dia 2 de Gener, a l'hora de sortir els burots del *cuartel*, de la seva casa, que després més tard va ser el *curatel* de la Guàrdia Civil (que ara hi ha la botiga de l'òptica), la gent es va posar allà al davant cridant "*Fora Burots!*" És clar, qui surt d'aquella manera! I la gent del poble es va anar ajuntant en allà, cridant "*Fora Burots, fora Burots, fora Burots!*" i és clar ningú va sortir d'allà i expliquen que sort d'un, em sembla que li deien el "*Pere de Cal Tori*". Perquè encabat, com que la gent dels pobles en festes fan corrandes i es foten en el que passa en el poble, doncs se que en una corrande que havia sentit jo a cantar deien "*Sort del Pere de Cal Tori, que la porta els va anar obrir*". Si tu et situes en el carrer aquell, als darreres del carrer Jardí, hi ha unes portes que surten a fora i per allà algú els va obrir la porta i es van escapar cap a la Crta. de Calders. Però la gent se'n van enterar, algú ho va veure, i llavors els varen anar seguint i els van acompanyar fins dalt al terme de Calders.

Josep Crusellas

Els meus avis i el meu pare que era petit, van fer un canvi de masoveria, venien de Sant Feliu Sasserra i anaven a Bellveí, a Calders, anaven amb un carro tirat d'una mula i quan varen arribar a Artés es varen trobar amb tot el poble revolucionat, la gent amb rocs cridant "Fora Burots!".

Ramona Roca

Jo ho havia sentit explicar-ho al meu avui, que es deia Josep Guitart Brucart, que pels anys que devia tenir se'n podia recordar perfectament, perquè ja seria jove o adult, ell era nascut a finals del segle XIX. Havia parlat que havien vingut Guàrdies Civils amb l'espasa desembeinada i diu que això feia molta impressió. Es veu que devien dissoldre algun grup que devien protestar suposo i que va ser una operació bastant contundent. Aquests Guàrdies Civils em sembla que venien de Sallent, que devia ser on hi havia alguna caserna important.

Aquell temps tinc entès que no n'hi havia de Guàrdia Civil a Artés. En quan als Burots mateixos he sentit a explicar que la gent es va acumular al carrer Rocafort, on després va ser caserna de la Guàrdia Civil per intentar fer for els burots, que tenien la caserna allà. I es veu que era molta la pressió popular que hi havia enfront a l'edifici que devien agafar per els burots i es veu que van sortir per una sortida que encara existeix al carrer del Jardí, es van escapar per la porta del darrera. I van córrer carrer amunt. Es veu que la gent ho va veure i els van seguir i van tirar Crta. De Calders amunt amb tota una gentada al darrera, amb crits, amenaçant i ells doncs comes ajudeu-me carretera amunt. Diuen que al davant hi feien anar criatures que s'havien apuntat també a la gresca. Una d'aquestes criatures era un oncle-avi de la meva dona que es deia Ferran Carrera i que es veu que era dels més exaltats de les criatures i en fi, curiosament ningú ho hagués dit, anys després, perquè aquest va ser, em sembla, Pare Provincial dels Claratians. Jo l'havia conegut com un senyor gran, un capellà molt respectable i molt seriós i en fi deuria recordar poc aquella criatura exaltada que empaitava els burots carretera amunt.

En aquesta persecució dels burots carretera amunt sí que el meu avi m'havia dit que tot pujant amunt quan ja eren pujant cap a Calders, tinc entès pels volts de la casa de Malla, es van avançar uns quants homes del grup de la gent, es van posar al davant, van cridar al grup de burots dient que s'aturessin i el grup de burots doncs es van aturar i es veu que es van avançar uns quants d'homes decidits i un d'ells es va encarar amb el caporal dels burots i li va dir de forma exigent, que li dones la pistola. Es veu que aquell home es va espantar moltíssim perquè ja es deuria veure mort i diu que va dir, sisplau que no li fessin res que era pare de família, que no tenia res, etc. En fi, deuria intentar salvar la pell com podia. Aquella gent evidentment no tenien cap intenció de matar ningú, sinó que el que van fer va ser agafar la pistola, la van posar al damunt d'un guardarodes, que era una pedra que hi havia a les vores de les carreteres i amb un roc molt gros li van esclafar i li van tornar i llavors diu que li van dir "continueu cap a Calders i després aneu a Manresa però guardeu-vos prou de passar per Artés". Segur que no hi van passar, per tant pels burots va ser la despedida a Artés.

L'escena dels guàrdies civils i els sables em sona que va ser a la Plaça Nova.

Josep Girabal

Estaven al Cafè Nou, van sentir uns trets, i van anar cap allà a la Plaça Nova i anaven seguint els 2 burots que s'escapaven i d'allà se'n van anar allà al Carrer del Jardí i aquell senyor, el Tori, els va obrir i se'n van anar cap a dalt a Calders. Com que totes les reunions del poble, uns s'estaven al Casino i els altres allà al Cafè Nou, estaven allà cadascú digen la seva, on anava tothom abans. I també es parla molt de la *Plaça del Llop* de dalt el Raval, es reunien amagats, no gaire descoberts. Sobretot els botiguers, els principals, els hi feien tancar les botigues, no podien vendre re, els pagesos quan entraven al poble se'ls hi quedaven tota la fruita. Que segurament que hi deuriem d'haver o els burots o la Guàrdia Civil, vull dir que hi havia un control...

Era una cosa seria, anaven per ells i els haurien matat a tots, estaven a la Plaça Nova. I tenien totes les botigues allà i feien pagar un preu exagerat de totes les coses, feien tancar totes les altres botigues del poble i només que venguessin allà. Era un caciquisme impressionant per lo que m'explicaven. Vull dir, que millor que ho fessin, perquè ja ho veien que això no podia durar.

Van empaitar els burots i el carrer de la fugida, que era el carrer Jardí, es veu que un tenia una botiga que els va amagar i llavors van marxar cap a dalt de Calders, es van escapar, sinó els haguessin matat.

Sí que van tirar trets, sí. Però no se si van matar algú. Però si que diuen que allà a la Plaça Nova havien tirat

trets, el meu pare em deia que ho sentien des d'allà al Cafè Nou d'allà la Barquera. Que havien sentit trets i llavors tothom va sortir avia'm que havia passat i llavors va ser quan hi va haver tota aquesta revolta i clar, aquests que tiraven trets, no se, em sembla que eren de Cal Berenguer, que son els que portaven armes, per poder-se defensar, perquè la gent s'apartessin. Però llavors aquests dos burots van marxar de seguida i cap dalt a Calders.

Pere Costa

Sobre els burots, el meu pare m'ho havia explicat, que va venir la Guàrdia Civil amb uns cavalls i que hi va haver una *esbaramenta* i l'avi, com el pare i com també ho vaig ser jo, érem gent de consell, va venir un grup d'homes, i li diuen amb el meu avi, un grup de treballadors de la fàbrica, "*Escolteu Josep, que us semblaria si anéssim a calar foc a Cal Berenguer?*" i l'avi els hi va dir "*No sigueu animals! Si caleu foc a la fàbrica, perdeu la feina*" i els va convèncer. Però si l'avi hagués sigut un excitador i els hagués dit "*Va, vingal!*", van a calar foc a la fàbrica. La gent es deixa arrossegar...

No, jo crec que no va haver-hi trets. Crec que hi va haver revolta però no va passar d'aquí. Van marxar la Guàrdia Civil, cap a Calders em sembla que explicaven però no crec... Hi hauria haver revolta però van marxar, em penso que anaven amb cavalls, van marxar cap dalt a Calders crec que deien.

Jaume Gibert

Sí, van cremar les casetes, perquè els feien pagar això, aquestes càrregues. A la Plaça Nova potser sí, bé hi havia una cosa o altra.

A mi m'havien explicat que la meva avia, no sé si va anar en una revolució o a protestar, i no se qui la va disparar. Li van foradar, no si eren perdigots o amb alguna bala, una faldilla que portava. I a mi m'havien dit (la meva germana) que aquesta faldilla estava a la Generalitat, així de coses que han passat. Que li van tirar però que no li van tocar a la cama, només van tocar la faldilla perquè es veu que portaven unes faldilles molt amples. Devia ser l'any que jo vaig nàixer, l'any 17, si un cas, la revolta aquesta va ser l'any 17.

Maria Roquesalbes

Jo crec que el Dos de Gener s'havia de fer, i crec que les altures de la família Berenguer sabien que tard o d'hora picarien la cosa. Artés no hi podia haver una sola fàbrica. Artés no era una colònia, Artés era un poble lliure per lo tant hi havia gent d'acord i gent en contra.

Em va dir una dona que quan ella era una nana petita de 7 o 8 anys quan hi va haver el merder aquest i que a la Plaça Nova, ella s'estava amb altra canalla, al carrer, s'estaven ajagudes a sota les parades del dia abans, suposo que la Fira d'Artés, es feia a la Plaça Nova. I les barraques o barracons es van fer a la Plaça Nova. I em sembla que amb la meva mare alguna vegada li havia sentit a dir, que hi havien hagut allà i que les havien encès.

No sé si van haver-hi trets o no hi varen haver-hi trets, però l'avi de la meva dona, era tartaner de la fàbrica, llavors no hi havia cotxes. I anava a buscar el director a Manresa o Sallent, segons si venia amb tren o si venia amb algun cotxe, bé, feia el transport, més que tot, del personal. I amb un d'aquests viatges, quan venia de Sallent, quan van ser al capdavant del carrer Sant Pere. Va dir "*Pere, para la tartana i continua cap aquí cap a casa seva i jo me'n vaig a donar la volta per allà*". Perquè s'havia assabentat que l'esperaven i no amb garrots.

(Trets el 2G?) No ho crec, jo no n'he sentit a parlar mai, ara que perillava que n'hi haguessin, perquè hi havia gent que portava pistola. I jo penso que els burots en tenien però jo crec que no les varen utilitzar. Perquè la *Vanguardia* del dia aquell, només porta que va ser un *tomulto* i *chiquilleria*.

Hi havia molt soroll i que Can Berenguer va obrir la fàbrica al dematí però la va tancar al migdia. Perquè ja deuria veure que la cosa li pintaven bastos. A casa meva, el meu pare, se que va quedar momentàniament sense feina, més tard el van cridar de Can Berenguer per fer el manteniment de màquines, o sigui que a la vista de tot això, era un *esquirol*.

Lluís Plans

N'hi havia 3 de *casilles* em sembla, una era cap baix a l'escorxador, l'altre cap aquí a la carretera de Calders i l'altre havia de ser, no sé si a la carretera de Cabrianes o la carretera del Pont de Cabrianes, no ho sé. Una

d'aquestes, la de baix a l'escorxador sí que havia sentit a parlar que era en allà. La d'aquí dalt a Calders també perquè quan van treure els burots els van acompanyar fins a Calders, em penso, més o menys recordo això. Que els varen treure a cops de roc. I els rocs normalment els feien tirar a la canalla per no comprometre a persones grans, la canalla eren els qui tiraven els rocs i els qui varen esclafar les casetes i a última hora els hi van tirar foc.

Sí que ho havien dit sí, allà a la Plaça Nova, però és clar, allà a la Plaça Nova no agafava un canal concret. De la Plaça Nova màxim podien agafar els que venien de l'hort de les *Hortes Noves* i aquestes coses així però els que venien dels Rials de Can Farreres no.

Deien que els que venien de l'hort dels Rials de Can Farreres havien de passar per allà, si portaven cebes, si portaven un ull de col, si portaven el que sigui, havien de pagar. I clar, venien d'allà.

Des de Casanova fins a Can Farreras, fins al Pujol diguéssim. És aquest sector dels Rials de Can Farreras, que ara se'n conserven ben pocs d'aquells rials però abans eren molts perquè casi bé tothom havia de tenir, encara que treballés a la fàbrica, tenia una *mojada* i collia vianda i patates i coses pel gasto.

Si passaven un sac de cebes o un ull de col o això, havien de pagar. *Bueno*, havien proposat que havien de pagar, que no varen arribar pagar però llavors en algun lloc o altre he vist la tarifa de preus que hi havia en totes aquestes coses.

Ho havien de fer el dia 1 però com que era la Fira d'Artés, l'Ajuntament no va gosar posar-ho el dia 1 i ho van posar pel dia 2. Però la nit del dia 1 al dia 2 ja va haver una revolta i es van posar d'acord que re de re. Van parar totes les tendes d'Artés, van tancar portes i així va passar 3 dies em penso que van passar sense obrir portes. A Can Berenguer els treballadors no van anar a treballar també. Va haver-hi una protesta bastant sonada.

(reunió comerciants) Que ho volien fer allà al Cafè Nou, i allò els hi van privar i llavors es van haver d'anar a reunir allà on van poder. I parlen de la Gavarresa, no sé a on.

El pare de vegades, en trobades, parlaven de la sublevació que hi havia, del estanquer, de persones, que els hi deien pel nom però jo ja no me'n recordo, que s'havien encarat amb la Guàrdia Civil inclús, perquè algun que havia estat amenaçat per la Guàrdia Civil, que el tinent de la Guàrdia Civil a cavall amb una espasa, li havia apuntat l'espasa al pit i aquell li havia dit "*si tens nassos apreta*" perquè n'hi havia d'altres que sabien que respondrien. I el capità de la Guàrdia Civil quan va veure allò, va girar cua i va marxar. Això ho explicaven, no ho sé. En aquest cas de la Guàrdia Civil sí que algun anava armat, perquè quan aquest va estar agredit per la Guàrdia Civil, n'hi havia d'altres que estaven a punt de disparar. Bé que devien tenir armes, alguna cosa hi devia haver.

Enric Solegibert

Les casetes dels Burots estaven situades a les entrades del poble, n'hi havia vàries. Que jo sàpiga almenys n'hi havia vora el pont de la Malrubí (zona escorxador). Cobraven un tant pels productes que venien cap al poble, fins i tot dels Rials. I el poble es va enrabiar. Les dones i sobretot la canalla va empaitar els burots (els homes sembla que no tant perquè els podia suposar més risc de represàlies), amb ampolles de lleixiu, pales, escombres, forquetes, amb tot allò que varen arreplegar i els varen fer fora d'Artés direcció a Calders, els varen perseguir fins més amunt de Malla.

Josefina Puig

Varen empaitar els burots fins a Calders al crit de "Fora Burots!" i a una dona d'Horta se li varen espatllar les espartenyas. Llavors el meu pare i un altre home li varen comprar unes de noves a Calders.

Roser Vilardell

Els Burots estaven a la Plaça Nova. El meu pare i dues filles (que l'any següent, el 1918, varen morir d'un grip mol dolent, en dos dies de diferència, a l'edat de 4 i 6 anys) van anar fins a Calders amb el davantal ple de rocs al crit de "*Fora Burots, Fora Burots!*". El poble va acompanyar els burots fins a Calders a cops de roc.

Dolors Creus

A la Plaça Nova van fer venir els guàrdies d'assalt que n'hi havia que venien en cavalls, perquè es van revolucionar contra Cal Berenguer, va haver-hi una mena de revolta. I quan varen arribar a la plaça que

estava ple de gent, el personal es va posar a aplaudir. I els guàrdies van dir: “*Què demaneu? Si aquesta gent son pacífics*”

Lluís Magem

2.1. La “casa” dels Burots (Cal Miquel Paleta)

Jo tenia entès que era on els havien allotjat. Allà hi havien pisos en aquella casa, era una casa de pisos, allà suposo que els hi deuriem donar pisos com després van ser pels Guàrdies Civils, no sé. Jo m'havia imaginat sempre que allà els havien instal·lat. Aviam en aquella època, la gent, si aquests eren de Manresa i veien a treballar a Artés, la gent normalment se'n anava a viure al poble que treballava encara que estès a 15km. Per tant penso que seria molt lògic que visquessin allà.

Josep Girabal

Els Burots els varen portar a la casa que després hi va haver el *Cuartel* de la Guàrdia Civil, aquí a la carretera, i tothom concentrat allà davant... “Fora Burots!, Fora Burots” i l'amo d'aquella casa, que li deien “Cal Miquel Paleta”, els va obrir la porta d'aquí al carrer Jardí que hi te sortida i els va fer escapar per aquí, però se'n van donar compte i tothom al darrera, cap dalt, cap a la carretera de Calders amunt i aquí dalt, aproximadament on hi ha la casa del Ventura Vinyes ara, hi havia uns guarda-rodes i damunt d'aquests guarda-rodes diuen que hi varen xafar les pistoles i les varen fer inservibles. I tothom pujava “Fora Burots, Fora Burots!” i al darrera de tot hi anava el “*L'Adolfo Serra de Cal Cavet*” (li deien “Golfo”) que era petit, geperut i amb mala pinta i ell com que era geperut deia “Fora Drets, Fora Drets!” Ho havia sentit explicar molt, era la nota de riure diguéssim.

Joan Serarols

2.2. Les casilles de la Plaça Nova

Llavors aquí a la Plaça Nova hi havien muntat unes *casilles*, deuria ser un semblant al mercat de Sant Víctor que no s'ha obert mai, que les va fer l'Ajuntament i van obligar als botiguers a vendre en allà i llavors quan van tornar de despedir els Burots, van anar a cremar les *casilles* aquelles.

Josep Crusellas

A la Plaça Nova hi havien fet tot un vestiment de fusta, unes casetes, per encabir-hi aquests burots. Que aquests no eren d'Artés, eren forasters, que l'Ajuntament representava que els havia llogat i els tenien en allà.

Francesc Torres

A la Plaça Nova i alguna en algun altre *puesto*, 3 o 4 casetes varen muntar.

Francisco Roqueta

A la Plaça Nova es va muntar com un mercat de productes, amb parades de menjar (carn, pollastres, etc.). No hi havia pas casetes dels Burots però sí que hi cobraven un tant per les vendes. Pel que sembla, fins i tot, una botiguera desesperada es va tallar un dit.

Josefina Puig

Es va obligar als botiguers a instal·lar-se a la Plaça Nova en unes casetes/parades de fusta, per tal d'establir un major control sanitari i probablement també per un major control dels impostos. Sobretot parades de carn però potser també d'altres (per exemple de verdures).

Marina Garcia

La gent estaven tips de Cal Berenguer i a més a més això dels Burots va ser el que va fer esclatar-ho tot. Volien fer anar els botiguers a vendre a la Plaça Nova i van fer unes *casilles* perquè anessin a vendre en allà i el poble es va revolucionar i el dia que les havien d'inaugurar al dematí, tothom carregat amb *carbonasses* i hi van calar foc i les varen cremar totes.

Les casetes eren pels botiguers per anar a vendre allà, per poder-los controlar i fer pagar impostos, drets. A la Plaça Nova.

Va venir la Guàrdia Civil a Cavall des de Sallent i el Tinent amb el sable enlaire cridava "*todos a su casa, todos a su casa*". Es pensaven que picaria a algú però no ho va fer. Diuen que quan va tenir el sable enlaire tenia almenys 4 o 6 pistoles que li apuntaven al cap, d'entre la multitud de la plaça. Vol dir que si hagués picat, malament rai, però no ho va fer. Al final no es varen disparar trets.

Volien fer anar a vendre tot a la Plaça Nova per poder cobrar impostos i la gent es va revolucionar, el poble els hi varen cremar les casetes i va venir la guàrdia civil de Sallent i anar arranvant amb els cavalls a la gent i "*todos a su casa*" i la gent no marxava.

Havia de ser el 1r dia que cobraven aquest impost. Començar l'any i el 1r dia cobrar però com que l'1 era festa, el dia 2 era el 1r dia laborable i aquell dia havien de començar. Però no varen arribar a cobrar mai.

Joan Serarols

2.3. L'anècdota de la "Hermana Agatha"

Havia de venir una "*Hermana*" a aquí Artés, que es deia "*Hermana Agatha*", que havia de venir a fer de mestre aquí a les Carmelites i va dir "tinc que anar un poble, que és diu Artés i no se pas com és aquest poble" i ho va demanar a algú i li varen dir "és un poble molt quiet, molt petit, no passa mai re, pot anar tranquil·la, pensa que és un poble molt maco" i va arribar el dia dels burots! Baixava per la carretera de Calders amb la Vallesana i es van haver d'aturar perquè hi havia una revolució i va dir "Coi, no deien que no hi passava mai res i *oita* ara si en passen!" Una anècdota i s'hi va estar molts anys aquí Artés.

Justament anar a venir el dia de la revolució! *Ai senyor!*

Leonor Catot

2.4 El cas d'en Ramon Puig Oliveres (ferit durant la revolta).

Era farmacèutic i tenia la farmàcia al carrer Ample, 4. Era bon amic del metge Serrat. Pel que em varen explicar, quan en Ramon es va assabentar de la revolta del 2 de Gener, va anar a avisar al Dr. Serrat perquè s'escapés ja que creia que perillava la seva vida. En aquest moment en Ramon fou ferit d'un tret (la bala li va travessar el cos vora l'espatlla) a l'encreuament del carrer Barquera amb el carrer Jaume I.

Un temps després, l'Ajuntament va comunicar en Ramon que s'incorporés a la feina, atès també era l'inspector farmacèutic municipal.

Marina Garcia

El que se és que hi va haver un ferit de bala, que va ser el farmacèutic, que no se si volia avisar al metge, que devia ser pel nom Serrat crec que es deia, pel nom crec que era l'Alcalde d'aquell moment o havia sigut alcalde, el Dr. Serrat. I que el farmacèutic com si el volgués anar avisar perquè potser va veure o va pensar que la gent anirien a fer una visita entre cometes a l'Alcalde i es veu que es va disparar un tret que va ferir al farmacèutic d'aquell moment i que va sobreviure.

Josep Girabal

El varen fer sí. I al vespre es veu que pujava una tartana de Manresa amb llums i es pensaven que pujaven policies però no ho va ser. I era el dia que varen ferir el farmacèutic. Però no tinc clar si va ser el mateix dia del 2 de gener.

Joan Serarols

3. Les conseqüències

3.1 La dimissió de l'Ajuntament

Van haver de treure tot l'Ajuntament perquè eren uns venuts i per això de seguida van voler separar i poder fer un altre Ajuntament o un grup que manes l'Ajuntament.

Pere Costa

El tinent de Sallent de la Guàrdia Civil, com que van destituir l'Ajuntament, es va quedar com alcalde provisional, fins que varen fer noves eleccions.

Joan Serarols

3.2. La creació de la Fàbrica Nova

La Fàbrica Nova la va fer el poble. A la inauguració hi varen anar la mare i les dues nenes que varen morir poc després.

Dolors Creus

Es va revolucionar el poble i van fer la fàbrica de Cal Sitges. Per no haver de ser de Cal Berenguer, van fer, el poble, la Fàbrica de Cal Sitges i se'n cuidava un tal Sallés i em penso que va haver alguna cosa que no va anar gaire a l'hora i va haver de marxar del poble i tot.

Van fer accions i tothom n'hi posava una part i llavors va ser quan es va fer Cal Sitges.

Francisco Roqueta

Els pagesos que tenien un caler, van fer la fàbrica. I els que varen posar *calers* els varen perdre (el meu avi hi va deixar el pèl) però hi va haver algú, el Sebastià Cases per exemples, que devia sentir tocar campanes i va retirar el capital.

Lluís Magem

Van aixecar la Fàbrica Nova i pel sistema que veig que es va fer, és fem-ho i després ja en parlarem. Però de moment tindrem la fàbrica feta. *Bueno*, però fer una fàbrica no és fer una xurreria. A la fàbrica hi ha d'haver tècnics, hi ha d'haver gent que faci la feina i al principi no pots jugar amb cartrons, has de tenir personal que sigui competent i jo veig que la llista de la gent que dirigien a la fàbrica, era gent que podien ser que sabessin molt d'administrar casa seva o el seu negoci però la fàbrica és molt més complexa i això requereix molta més dedicació i més coneixement perquè si tu fas una peça de roba i no la pots vendre, malament. Tu quan fas aquella peça de roba ja l'has de tenir venuda, si no la pots vendre malament. I això és el que es van trobar aquí. Que va passar? Va vindre el de Cal Aguilar, va vindre de Sant Llorenç, i es va trobar amb una gent, que son els propietaris, volen cobrar però aquí no hi ha res muntat. I se'ls va ocórrer fer-se una fàbrica. Quan van veure que allò no funcionava i Cal Aguilar ja es feia la seva fàbrica, llavors corre-cuita anem amb el Sitges de Manresa, que ja era una entitat introduïda en el ram. I ja va posar condicions ell, ja no li van posar condicions els altres, segons tinc entès jo. I Cal Sitges va progressar però Cal Sitges amb Cal Berenguer, jo recordo de treballadors de Cal Sitges que haurien volgut venir a Cal Berenguer i quan era la hora de la veritat, es posaven d'acord les dues empreses.

Aquella fàbrica es va engegar amb unes condicions que va posar el *Dr. Claudio*. Hi ha un llibre amb 50 o 60 articles que diu les condicions. Però el *Dr. Claudio* no va posar a veure qui havia de dirigir aquella empresa i es van posar a dirigir-la els qui *menos* ho havien de fer.

Lluís Plans

Cal Berenguer varen perdre una mica ser els amos de tot. Els pagesos dirigits pel Dr. Claudi, fent accions van fer la fàbrica del Cal Sitges (qui tenia més accions era el Dr. Claudi) i ja n'hi varen haver dues. El que va passar que quan ja la varen tenir feta, no es varen veure en cor d'engegar-la i la va arrendar els Aguilar, que eren de Sant Llorenç Savall, que eren petits fabricants. I d'aquí varen fer la seva allà la Crta. de Sallent i ja n'hi varen haver tres llavors. I aquí Cal Sitges després ho varen arrendar els de Cal Sitges, els últims que hi van haver. Tenien la filatura allà al Pont de Cabrianes però després ho varen fer aquí i al Pont de Cabrianes ja va quedar parat.

Joan Serarols

Un Solegibert també hi van aportar, que llavors van demanar unes aportacions i no se quan hi va col·laborar però que hi va col·laborar més o menys sí. Llavors no sé si els donaven com unes accions o no sé. Però que hi portaven diners vaja, per la construcció, això sí.

Enric Solegibert

3.3. El fracàs de la Fàbrica Nova

No va funcionar per picabaralles internes i perquè segurament no estaven preparats per tirar endavant la fàbrica.

Marina Garcia

És molt fàcil d'entendre-ho, per portar una empresa endavant, cal ser empresari. I els obrers saben fer aquella feina però... podria ser que el poble pogués ser capaç de ser empresari, però dintre dels obrers és molt difícil. I han hagut cooperatives, que ja es van fer amb la condició que hi hauria d'haver un gerent que no fos dels socis, però fos capaç de portar la cooperativa.

Josep Crusellas

Es va fer per no haver de dependre tots de Cal Berenguer. I es va fer aquesta fàbrica per treballar, però va durar poc perquè el que ho portava penso que es va endur els cèntims i llavors va quedar a la ruïna. Em penso que llavors va marxar amb els quartos, el que era l'encarregat, va marxar i ja no el varen veure mai més, deien.

Em sembla que van dir que el Sallés que havia marxat i que s'havia endut el capital, deien la gent, no sé. I llavors, és clar, es va haver de vendre i va venir l'amo de Cal Sitges.

Francisco Roqueta

Jo em sembla que per darrera hi posaven moltes traves, van anar a mirar de fer aquesta de Cal Aguilar per poder anular tota aquesta gent que veia que cada vegada quedaven més lliures i em sembla que ho varen fer per això.

Entre ells deien que no s'entendien tampoc. Els pensaments no son tots iguals, n'hi ha que pensen d'una manera i n'hi ha que pensen d'un altre.

Pere Costa

No els va anar bé, no ho varen saber-ho portar, molt difícil això. Poder tampoc no tenien els diners suficients, poder no van saber-ho treballar bé i al final van fracassar i s'ho van treure i llavors ho devia comprar-ho l'Aguilar o Cal Sitges. (...) Poder aquell temps la gent també estava acostumada que els hi donessin tot muntat i quan ho van haver de muntar ells, es van donar compte que no era tant fàcil.

El problema és aquest, de no saber portar l'empresa, perquè és clar, una cosa és que siguis hàbil de fer anar un taller, però portar una empresa és una altra. I entre ells no es devien entendre i al final va fracassar. Si hagués sigut una botiga posem el cas però és clar, funcionament, comercialització, i tot això, no eren gent preparada, m'imagino que no tenien la capacitat. Molt treballadors però gent que necessiten ser manat.

Jaume Gibert

El problema del dia aquest, tenia una certa importància, el fet que el poble per si sol hagués donat a mans d'una gent o d'un home perquè fes un reglament per fer la fàbrica. Van fer el reglament però es van descuidar una cosa, que la fàbrica l'havia de dirigir el que en sables. No el que no en sabia, per molt bon comerciant que fos. Perquè em penso que la gent que hi havia en allà, tots eren bons comerciants però no eren per portar una fàbrica, aquest era el problema.

Lluís Plans

És possible perquè a les indústries, el cap, de vegades és una persona que esta assentada en un despatx, però aquella persona també treballa. Hi ha vegades que es primava més la persona que treballava més "agafant capa a un tros d'or" que no pas un intel·lectual allà en un escriptori. I potser no van ser capaços de tirar endavant, de vendre la mercaderia o de comprar el fil, no ho sé. Tot això vol una direcció també.

Enric Solegibert

Jo crec que eren bons treballadors però no eren directius. Havien sigut sempre treballadors però per poder tirar endavant, per poder dirigir, no van ser capaços. Els hi faltava una mà directiu. Em penso que després hi van posar els de Cal Aguilar que després es van muntar per ells. I jo conto que també hi deuria haver coses d'interessos creats també.

Víctor Berenguer

3.4. L'arribada de la Guàrdia Civil

Va ser a resultes d'això. Van ser els de Cal Berenguer qui els van fer venir.

Joan Serarols

Can Berenguer va *lograr* que vinguessin la Guàrdia Civil a aquí Artés i van fer un *cuartel*, van llogar una casa que servís de *cuartel* que ha estat fina ara que fa poc.

Francesc Torres

Venien aquí perquè com que amb els burots, l'amo va fer aquella casa, i va fer venir la Guàrdia Civil, els va fer venir l'amo de la fàbrica, perquè si hi hagués una altra revolució.

Maria Roquesalbes

Durant aquest temps de revoltes i això, el capità de la Guàrdia Civil de Manresa pernoctava a baix a Cal Berenguer, estava a dins de cal Berenguer i va estar bastant temps i tenia l'estada a Can Berenguer, però era de la Guàrdia Civil de Manresa.

Enric Solegibert

Com que teníem la Guàrdia Civil per veïns, el que sí que m'havien comentat a casa meva és que a resultes d'una revolució que hi va haver, que després quan et fas més gran veus que era aquesta revolució, van portar la Guàrdia Civil a aquí Artés.

Víctor Berenguer

Es van situar en alguna dependència de la fàbrica, les van adequar d'una manera momentània. Llavors va ser quan es va comprar, això ja no sé si hi ha va intervenir Cal Berenguer, però segurament Cal Berenguer devia ser-hi pagant, perquè quan hi havia una cosa d'aquestes, sempre havia de sortir un que pagués més que els altres, i sinó no es feia. I llavors es va fer la *casa-cuartel*.

De moment va quedar instal·lada a Cal Berenguer, suposo que en algun dels edificis annexes que hi havia i en un d'aquests casos, recordo que va sortir el caporal pel portal, i per aquelles cases per allà al voltant de dalt, de sobre, del carrer Fussimanya, li van tirar un cop de roc, no se si el van tocar o no el van tocar, el cas és que ell es va empenyar i va pujar a dalt i li va fotre ben calent amb el *tio*. Que això passés en el moment que encara no era tancada la empresa, podria ser un justificant que digués que els de Barcelona, la

gerència, digués s'ha acabat, tots al carrer i s'ha acabat Aquí no hi ha qui ho aguanti això, problemes a dintre, vagues, males formes (*fem un lock-out!*).

Lluís Plans

3.5. El lock out de Can Berenguer

D'altres van haver d'anar a treballar fora, a Puig-reig i per aquelles colònies de per allà. Havien anat a treballar a Puig-reig, a les colònies Marçal, aquelles colònies que hi havia per allà el Llobregat. Anaven a peu d'aquí a Artés fins allà, i d'allà fins aquí Artés. El viatge no els donava per pagar vehicles ni res.

La meva mare ja ho deia, els van despatxar i després no els van admetre i llavors va ser quan van haver d'anar a fora a buscar feina.

Francesc Torres

Havien tancat per poder oprimir més a la gent, que la gent s'espantessin. Què és el que deia l'Ós blanc, "*no tinc por de la gent d'Artés perquè tots tenen sang de conill*", deia això sempre.

Pere Costa

Devia ser quan els fills del meu besavi van haver de treballar a fora. La meva tia parlava que van anar a treballar a les fàbriques vora de riu, marxaven el dilluns al matí i tornaven el dissabte al vespre i el diumenge a casa. Va durar dies i el dia que varen poder tornar, varen tornar. Els que treballaven a la fabrica tots van anar a treballar cap aquestes colònies: la colònia Vidal per exemple. Bé havien de menjar.

Lluís Magem

Els homes treballaven a la terra i les dones treballaven a la fàbrica. Doncs quan els feien aquells tancaments, l'avia sé que una temporada va anar a treballar al capdamunt de la Pujada Roja

Doncs anaven a treballar en allà, no sé si s'estaven tota la setmana, anaven a peu, sempre a peu. D'aquí a Manresa tothom baixava a peu. A tartana només hi anava la gent gran per anar a cal notari o anar amb algun metge. Però tothom anava a peu, se li haguessin en rigut si haguessin agafat una tartana per anar fins a Manresa.

La meva avia treballava i anaven a treballar allà al Guix. No sé, devien poder baixar el dilluns i devien tornar a pujar el dissabte. No sé com ho feien, jo no crec que pugessin i baixessin cada dia, no ho crec, es deurien estar-se tota la setmana. Jo no crec que durés gaire temps, després van tornar a obrir. (perquè?) Home, per castigar el personal que es va revoltar, home, és clar, això ja se sap. O perquè no votaven els que ells volien, per una d'aquestes coses. Era un caciquisme, tenien la paella pel mànec, clar. La gent doncs depenien, era una espècie d'esclavatge. No a aquí Artés, sinó a tot arreu. Les colònies també si fa no fa. El tema, més fort o menys, venia a ser semblant a tot arreu.

Jaume Gibert

Lo que no he pogut esbrinar mai és perquè el "lock out". Can Berenguer no era un empresa d'aquelles que es deixava condicionar massa pels pensaments de la gent, i *menos* pels treballadors. Però jo em penso que allà hi ha va haver-hi un embolic, que es van embolicar la gent de la fàbrica i gent que no hi tenien cap culpa i que en van pagar les conseqüències.

Lluís Plans

Tancar la fàbrica de tant en tant, parar una temporada. I sortia el Dr. Anton allà la porta que feien guàrdia allà armats perquè no entressin a treballar. Llavors sortia ell de dintre amb la sotana i els hi deia "*ja us ho pagaran bé això, ja us ho pagaran bé això*". Al Dr. Anton a part de Pota Negra també li deien el "*guindilla*".

Joan Serarols

Can Berenguer també van tancar la indústria, van deixar el poble sense res.

El poble d'Artés llavors es va haver d'espavilar, anar a buscar... i aquí sembla que el *Dr. Claudio* va intervenir

bastant per poder trobar llocs de feina fora d'Artés, per ajudar a totes aquestes persones que es quedaven sense feina. Havia sentit que el *Dr. Claudio* havia sigut al costat d'aquestes persones, que els havia buscat lloc de treball en un altre lloc.

Després quan van obrir, molta gent no hi va voler tornar, tenien por de que hi hagués represàlies. De fet varen adquirir fins i tot canalla de 10 a 12 anys , que no constava la nòmina, però que treballaven allà. Parlaven de 7 o 800 persones que treballaven a la fàbrica anteriorment.

Enric Solegibert

Van tancar per fer força, per fer pressió perquè no es dogues a terme l'altre fàbrica. El que passa que aquí, va ser una revolta, fruit d'aquesta revolta va portar totes aquestes conseqüències i la gent abans de tornar a treballar i tornar-se a trobar amb tot el caciquisme que hi havia es van estimar més poder treballar més a les terres, buscar feina a fora o anar treballar ala Fàbrica Nova que van fer i llavors aquests 6 mesos que van estar parats no els va sortir bé i van haver de tornar obrir i demanar treballadors però el que passa que... uns per por que els titllessin de que eren favorables amb ells, els esquirols. I d'altres perquè no estaven d'acord amb la política d'aquella casa i que es van quedar amb molt pocs treballadors .

Víctor Berenguer

3.6. La creació de la cooperativa “La Reguladora”

L'amo de Can Berenguer va fer el que feien tots els amos de les colònies, muntar la seva botiga, muntar la seva cooperativa i van ensopegar les cooperatives que a principis de segle o últims del segle XIX, les cooperatives es van organitzar i és clar van aconseguir poder rebaixar molt els preus. Clar els botiguers d'Artés això era una bufetada perquè la cooperativa encara que fos dels socis, anaven a comprar els socis, però hi anaven altra gent a comprar. Els treballadors de Cal Berenguer hi anaven tots, si el menjar era més barat que una altra banda, lo lògic és que en un moment en que la pasta no arribava pet tots, doncs s'havia de buscar les solucions.

Lluís Plans

4.Els personatges

4.1 Anton Berenguer

Era l'amo, el qui ho manegava tot, però diuen que no era re de bo. Encara que fos capellà no n'estava ningú, *mandava* a tot el poble, es veu.

El mossèn Anton era l'amo de Malla i també de la Rovira de Sagàs. L'hereu de la Rovira de Sagàs que era l'amo de Malla es casava en una noia de Cal Costat de Sagàs i aquest mossèn Anton va dir a l'hereu de la Rovira “tu t'has de casa amb una masovera amb la categoria que teniu a casa teva? De cap manera! Aquest casament a terra!” I llavors quan varen tornar de fer la passejada va dir a la seva dona... “aquella noia que veus allà m'hi havia de casar jo”.

Aquest capellà era un enredo, *mandava* al poble, que collons l'alcalde! Ho *mandava* tot!. Va morir a una torre de Sagàs que també li diuen Malla.

Martí Plans

Una anècdota que aquesta sí que m'havia explicat el meu avi. Que en una vaga, jo no se quan ara exactament, es veu que estaven tots plantats allà els treballadors que no volien entrar, penso que era així, i diu que va sortir el Dr. Anton, Pota Negra, es va encarar amb els vaguistes que hi havia en allà a la porta i els hi va dir “Que us ho paguen molt bé això?” I es veu que un del grup va començar a dir “*Dominus vobiscum*” i

tots allà “*Et cum Spiritu tuo*”. Burlant-se. O sigui en aquest cas tenien barrejat la patronal amb l'església totalment, la gent, semblava que ho entenia així. O sigui, una manera de burlant-se va ser aquesta, imitant els resos de l'església.

Josep Girabal

Hi havia un capellà que era el que portava la fàbrica de Cal Berenguer i fins hi tot li deien un mal nom perquè era qui portava les coses d'allà i la gent no estaven gaire contents d'aquest capellà. Em penso que va ser qui va fer ensorrar l'església vella d'aquí dalt la plaça, que encara hauria servit pel poble i ell s'ho va vendre tot i la va ensorrar, deien, i la gent no estaven gaire contenta d'aquell capellà.

Francisco Roqueta

Amb les dones s'hi entenia. Que per ser capellà els portava ben posats.

Ell ho manegava tot de la fàbrica Berenguer. La meva sogra era d'aquell bàndol i quan volia *lograr* alguna cosa se'n anava a veure el Pota Negra i ja li solucionava. El meu sogre eren carnissers i van quedar sense negoci i ella m'ho havia dit, vaig anar a veure el Dr. Antón i ja m'ho va solucionar tot.

Francesc Torres

Ell ho manava tot, ho portava tot. Tenia molta representació a Roma i que tenia molt poder. Per atacar-lo a ell era impossible.

Pere Costa

Hi havia un capellà, que li deien el pota negre, el guindilla, que una vegada va sortir retratat al costat del Papa i que era més putero que la mare que el va parir. Que s'emportava les dones allà a les oficines. (...) Li deien el pota negre perquè portava sotana. Era un parent dels Berenguer.

Lluís Magem

Eren els que dominaven el poble, sí. (en referència a l'Eduard i l'Anton Berenguer) Es de suposar, que hi havia baralles. Sabem lo del Dr. Anton, el Pota Negre. (...) Fins i tot havia sigut prior de la Capella de Sant Jordi de la Diputació, que ara és la Generalitat. Ell era el prior d'allà. (...) El Solegibert era el procurador de les terres de Malla. No se per quina raó els de Malla que tenen unes finques molt grans aquí dalt a Sagàs.

Jaume Gibert

Antón Berenguer era el tutor de la família Rovira de Sagàs, que eren els amos de Malla i *hasta* de Casanova van ser també, una temporada. I com que el pare es cuidava del celler i de l'elaboració del vi, llavors quan s'havia de vendre necessitava l'autorització del Dr. Antón. Hi han cartes aquí, que l'amo en Lluís Rovira Serra que li deia “com tens aquell vi claret o aquell vi blanc, doncs que hi ha uns pagesos d'aquí al Lluçanès que en necessiten” i llavors concretaven el preu, donava el vist-i-plau el Dr. Antón i llavors baixaven amb bots, amb carros a buscar el vi. El Dr. Antón havia estat aquí casa, jo havia estat a Barcelona a casa seva, m'havia ensenyat la Capella de Sant Jordi, que ell tenia les claus. Més o menys un vincle teníem, per la qüestió de Malla i Casanova.

El Pota Negre, són acusacions que se li feien, inclús que empaitava les noies... aquestes coses... si son veritat, si son mentida, si son perquè volien difamar aquesta persona o era veritat, no ho sé.

El Dr. Anton era germà de la *Francisqueta* de Can Pere Sastre, havien fet donació de bens, o sigui que si faltava un, quedava d'hereu l'altre. El Dr. Anton ho havia fet pensant que es moriria primer *la Francisqueta* i resulta que es va morir primer ell. I llavors la *Francisqueta* es va quedar heretera de tot. Com que el Dr. Antón era molt vinculat a Sagàs, aquella casa van haver de fer una mica de *cuidado* a la *Francisqueta* i se la van emportar a Sagàs. Allà Sagàs clar, tenien d'altra feina i la van tornar cap Artés i van posar la Lourdes per cuidar-la. Però molt d'aquest arxiu del Doctor Antón el tenien a Sagàs (tots els plànols de la construcció de l'església i molta documentació).

Perquè com que sempre anava vestit de negre, pot ser que li diguessin Pota Negra per això, però no ho sé, quin altre motiu hi podia haver.

Enric Solegibert

4.2. Eduard Berenguer

Paraules de l'Ós Blanc, que va dir “no tingueu por de la gent d'Artés perquè la gent d'Artés tots tenen sang de conill”. Li deien Ós Blanc perquè era un home gros, amb el cabell blanc. Deurien ser els que manaven més, el rector que era el Pota Negre i l'Ós Blanc. I aquest es veu que també era un bon element.

Pere Costa

L'Eduard el varen matar per la guerra aquí dalt a Calders. A Moià, la família de l'Eduard hi tenien una torre.

Dolors Creus

Llavors hi havia l'Ós Blanc, perquè tenia la cabellera molt blanca i també deien que deu n'hi do.

Lluís Magem

L'Ós Blanc, em sembla que vivia per aquí la Barquera, que devia ser propietat de la fàbrica, devia viure allà al costat de *Cal Secundino*. Aquest devia ser el director. O sigui el Dr. Anton era el capellà i aquest devia ser un germà del capellà, que devia ser el director de la fàbrica i sembla que sí que s'explicaven coses que abusava d'algunes dones, això s'ha comentat, no crec que hi hagi res escrit, són comentaris d'aquella època, és veu que sí, que el personal que hi treballava ho devia explicar.

Jaume Gibert

Li deien Ós Blanc, oi tant. Perquè deuria tenir els cabells blancs i deien que era un cacic de baix a la fàbrica, es deia.

Leonor Catot

4.3. Joaquim Serrat

Era l'alcalde d'Artés i el sol fet de ser alcalde ja tenia un problema. Qui l'havia posat? Jo no ho sé però hi ha una cosa que ara no es fa tant, però també es fa, però abans es feia més. Abans aquella persona havia d'acceptar el càrrec. I ho havia d'acceptar perquè el farmacèutic, el jutge, l'alcalde, el senyor de tal casa, la vídua de tal i d'això, diu que vostè seria l'home adequat. I va trobar amb el problema de Cal Berenguer. Però com a metge la meua mare deia que va ser un bon metge i em penso que aquest senyor va estar després a Barcelona i les referències que hi havia d'ell era de que era un bon metge.

Lluís Plans

La seva dona, segons havia sentit a parlar, era gran i poca cosa per ell però no sé si tenia algun cèntim i per això s'hi havia casat... si anava coixa i tot em sembla.

A casa seva ho tenia tot tancat amb claus i portava un feix de claus a la butxaca.

La casa del Dr. Serrat potser estava ubicada a la casa del metge Badia, al carrer Barquera cantonada carrer del Carme (1r pis sobre la *tocineria*).

Joan Serarols

4.4. Claudi Sala

Era l'oposició d'ells però es quedava al darrera ell. Ell estava molt ben *apoyat* a Madrid perquè tenia títol de metge reial i per això era capità perquè l'havia fet el rei. I els altres tenien *d'apoyo* de Barcelona però a Madrid no hi arribaven i per això ell tenia molta influència. Però ell al davant no s'hi posava mai, que surtin els altres.

Joan Serarols

Segons tinc entès va ser uns dels que va *apoyar* la revolta, com que tenia bones relacions a Barcelona va ajudar perquè aquesta revolta tirés endavant.

Víctor Berenguer

Això, casi bé, aquesta revolució del poble, casi bé qui ho portava era el Dr. Claudi.

Francisco Roqueta

Era un savi sens dubte, però també era una persona conflictiva. Va estar al costat d'en Ramon i Cajal, però perquè en va marxar?

Fou amic d'en Ramon Puig ja que compartien professió.

Va voler la Càtedra de Barcelona i no la va guanyar, motiu pel qual tenia cert ressentiment.

Marina Garcia

El Dr. Claudi va anar a favor del poble.

Dolors Creus

Pel que he sentit a dir, era un gran amant del poble, amant de Catalunya i amant de les coses populars.

Josep Crusellas

Jo havia sentit a casa que era una eminència. La gent el tenia per un savi, un científic, un home que tenia no se quants doctorats i que era considerat una eminència, un gran personatge. Tenia un gran carisma tinc entès. També deien que a més a més tocava el violí, que tenia molt mal geni, també deien. Però jo penso que almenys pel que havia sentit jo a casa, era un personatge bastant admirat, o sigui que ell sabia molt i que era molt bon metge. Un home d'una gran capacitat sembla ser.

Que el Dr. Claudi decantava cap al cantó que ara diríem *esquerrenós* sembla que sí i vaja això em penso que la gent ho tenia ben clar. Així com l'altre metge devia ser del bàndol contrari més aviat, no ho sé.

Jo penso que el Dr. Claudi la gent sabia que era un personatge molt interessant, un home amb molta capacitat, amb molt lideratge. Ara clar, suposo que tenia els seus partidaris i els seus detractors ferotges, segur. Sempre havia sentit dir que escrits que han sortit sobre la revolta, eren d'ell, malgrat que no se si anaven signats. No sé si es podrà esbrinar si era inspirador, no ho sé.

El fulletó "*Memorias d'un pueblo esclavo*" que es comentava si allò era obra del Dr. Claudi. De fet, no hi deuria haver gaire gent a Artés capaces d'escriure tot allò o embarcar-se en un escrit tant extens.

Josep Girabal

El poble ho deia que era el *cabezilla* que es va revolucionar contra els que manaven el poble, que eren els de Cal Berenguer. I el poble el va *apoyar* totalment.

Es va revolucionar tot el poble i el davant de tota aquesta situació era el Dr. Claudi i la gent com que era un doctor que havia agafat força fama, tot el poble el va *apoyar* i es va evitar aquest impost que volia posar l'Ajuntament.

Era un home que era molt capaç en la medicina, fins i tot havia sigut el metge del Rei d'aquell temps. Però tenia alguns detalls que semblava que... *bueno*... ell i la seva dona tocaven música allà a casa seva i si la dona havia perdut alguna nota de la música la tancava al balcó... vull dir que tenia molt geni.

Dins la medicina era un home molt expert però qui havia de conviure i tractar amb ell casi bé no s'aguantava del geni que tenia.

Va venir a viure a Cal Costa i les finques les va deixar a Cal Costa i una part al metge d'aquí al poble, el metge Aresté.

Francisco Roqueta

Va nèixer a Cal Armenter aquí baix al carrer Ample. Aquest senyor va estar estudiant amb en Ramon i Cajal, té molts títols de Medicina, etc. Tenia una consulta a Barcelona. Havia descobert els filaments del sistema nerviós. El que passa és que era un senyor que era molt rabiüt, que no es feia amb ningú de la família. No

varen tenir cap fill, i llavors va venir a viure aquí a casa (Cal Costa) perquè eren fills de cosins i va morir aquí. Va ser un senyor que va tenir una trajectòria molt important i és per això que trobo estrany que els fills predilectes d'Artés hauria de sortir, un dels principals, hauria de sortir el Dr. Claudi, perquè va fer molt pel poble. Era un senyor molt intel·ligent.

El van anar a buscar i li van dir: "ens has d'ajudar". Els treballadors li van demanar "escolta Dr. que podem fer?" I els hi va contestar "L'únic que podeu fer és fer una fàbrica vosaltres" llavors va fer quan va sortir la idea. Però ja ho va dir "ara m'haig d'amagar, perquè sinó em mataran" (...després de la revolució...) Se'n va anar a viure a Barcelona. *Bueno*, ja hi era sempre a Barcelona i anava venint de tant en tant. Tenia la *Casa de la Tapiada* on venia a passar l'estiu amb la seva dona, hi tenia un mosso que li cuidava el camp.

Va néixer a Cal Armenter i després va anar a viure a aquella casa del començament del carrer de Pou.

El que passa que llavors, quan havia passat tot això, els de Can Berenguer, deien que el Dr. Claudi li deien el "Nen de Tona". Si et deien el "Nen de Tona" és com si fos una persona que no estigues bé i és perquè el volien fer quedar malament. I aquest senyor va dir, "ara que us he ajudat a fer la fàbrica de Cal Sitges, ara jo m'haig d'amagar perquè sinó malament per mi" però va ser un bon puntal per poder-ho fer.

Pere Costa

Vivia al cap de munt del carrer del Pou, tenia un geni acollonant. En aquella època era el metge i sabia molt bé les necessitats de les cases i podria ser que digués "*això ho heu de fer així*". En aquell temps poca gent sabia llegir i escriure.

Lluís Magem

Hi devia intervenir segurament, era molt revolucionari... i tenia molt mal geni, era mal geniüt.

Jaume Gibert

Era geniüt però bona persona. Crec que va ajudar als revolucionaris, diguéssim.

Leonor Catot

Va jugar el paper d'ajudar, ell va ser el que va informar, en els estatuts i una sèrie de papers que hi han, que la firma és del *Dr. Claudio*, era un home preparat, tenia 8 o 9 llicenciatures i doctorats. Tenia el dret o sigui que sabia les lleis com funcionaven. Era un home que era molt intel·ligent, llàstima que no es fiques al *puesto* que s'havia de ficar. Però va fer tots els treballs, però tenia un problema aquest home. Quan va haver-hi un atac de còlera al Vendrell, ell va ser l'encarregat des de Madrid, això és quan encara era a Madrid. El govern el va fer anar al Vendrell. Però collons *hasta* allà va haver de fotre merder! Amb el seu treball i això va aconseguir eradicar el còlera. El va enganxar el còlera amb ell i va haver de deixar la feina però quan torna a posar-se a la feina, a Madrid li diuen "No, no. Ja hi ha una persona allà que és el que continua el que vas fer i per lo tant ja està al corrent de tot" Ah no! Llavors ell no va voler acceptar-ho. I d'això n'hi ha un llibre.

Hi ha un altre llibre, que amb un altre company seu català, va fer anar unes oposicions i quan van fer moure una miqueta els cables per a veure com estava el tema, es van adonar que un dels opositors era el nebot d'un ministre i que ja estava concedida la plaça.

Aquí Artés va passar tres quartos del mateix, joestic segur que va voler ajudar a la gent d'Artés i va ajudar dintre les seves possibilitats i més i tot, perquè va ser el que va donar 10.000 peles per muntar la fàbrica de Cal Sitges, que els altres donaven 100 pessetes. I per recollir 100.000 pessetes se'n havia de fer molts. N'hi va haver uns quants que van posar la mà a la butxaca però el fet d'aquest d'això, jo crec que va ser una persona clau en l'aspecte que va ajudar mol. Però que en l'última hora no va ser compensat, a última hora va quedar sol perquè el problema que va tenir amb el Dr. Serrat, van tenir un judici que va perdre en *Dr. Claudio* i va haver d'indemnitzar a l'altre.

Era un bon metge però un home que ve de Madrid amb tot un cartipàs així de títols i de feina feta i que arriba a Barcelona i la Universitat de Barcelona no se'n entera perquè el Dr. Claudi hagués pogut entrar a la UB si l'haguessin ajudat. Però no el varen ajudar i se'n va anar a la Diputació, de director del laboratori o no se que.

No els convenia, era un home conflictiu, en el seu mateix moment en que entrava a fer una feina s'hi

entregava en cos i ànima i no s'adonava de que no tot és blanc ni tot és negre, hi han grisos. Doncs els grisos no els acceptava i aquest problema va ser el problema que va tenir. I no obstant, era un home que ha deixat poc o molt escrit, amb coneixement del que es feia i estava a la llista del ajudants oficials del Dr. Ramon i Cajal.

Lluís Plans

Al davant d'això sempre hi havia el Doctor Claudi Sala i Pons; però ell sempre es quedava al darrera és clar. I llavors, com que varen destituir l'Ajuntament a resultes d'això, doncs el Tinent de la Guàrdia Civil de Sallent que varen venir aquí a cavall, el va fer presentar a l'Ajuntament i el Dr. Claudi li va dir “vinc oficialment o amigablement?” I respon: “No, no, oficialment” I el Dr. Claudi li va dir “Doncs així faci el favor de quadrar-se que jo sóc capità”. I quan el va tenir quadrat, li va dir: “Ara digui'm el que vulgui”. I li va respondre “No, no, ja esta tot dit”. Així que no li va demanar res més i es va acabar la compte.

Joan Serarols

(suport a la revolta?) Sembla que sí, ell a la ombra, poder no sortia davant, a l'ombra anava en contra dels cacics i en contra de Can Berenguer. És un personatge també d'Artés que durant uns anys no se li va reconèixer cap atribució bona. Després se li ha reconegut. Però els primers anys del franquisme, el tenien.... Això que devia morir al 43 o 44 em sembla. Ara, havia sigut una persona bastant influent amb la medicina, havia estat en laboratoris a Madrid a Barcelona,... Havia sigut un geni també. El que passa poder per la seva creença o clar, no era religiós, no era catòlic,... i aquí aquests que no eren catòlics ja eren separats.

Enric Solegibert

Ell tocava el violí i la dona el piano. Era un home que tenia 7 o 8 doctorats i no se pas quants d'allò i que havia tocat al Liceu de Barcelona.

El tenien com un home liberal que en diem ara.

Maria Roquesalbes

4.5 Joan Tragant

En Joan Tragant Sellarés va nèixer a Artés el 8 de Gener de 1910, fou aficionat al futbol i professionalment treballà com a mecànic de cotxes. Després de la Guerra Civil s'exilià a França, on enviava diners a la família. Va retornar a Catalunya a principis dels anys 70, anà a viure a Sant Fruitós, d'on era la seva dona, i allí s'afilià a ERC. Morí a Sant Fruitós el 9 d'Agost del 2002.

Josep Tragant

En Tragant li va donar en mà el llibre “*Memorias de un pueblo esclavo*” al meu pare quan el Tragant ja era gran al tornar de França. Ho va fer enquadrar, en va fer 3, un pel pare i els altres 2 no ho se.

Pere Costa

5. El Simbolisme/significat de la Revolta dels Burots

Jo crec que a la llarga potser va ser un bé perquè el fet de posar-se altres fàbriques i que hi hagués competència, això és un bé. Clar, van passar alguns anys *panyeteros* abans no tenir les altres fàbriques muntades però jo crec que va ser un bé perquè inclús els mateixos que manaven es van donar compte que les coses no les podien fer així com *aixis*.

Josep Crusellas

Per mi significa un trauma familiar i pel conjunt del poble (trauma personal i de la societat).

Marina Garcia

Jo penso que és un patrimoni, clar, políticament es pot anar analitzant i tot això, però jo penso que és una particularitat del patrimoni històric que val la pena que es recordi. Penso que ningú més la té aquesta revolta dels Burots, segurament, no sé si n'hi ha hagut alguna altra, però en tot cas és una cosa molt particular d'Artés. Hi ha hagut moltes revoltes, en fi, anys després van passar coses per tot arreu, però que l'any 17 hi hagués una revolta d'aquest tipus penso que és una particularitat de la nostra història que l'hem de conservar a la memòria.

Josep Girabal

El poble d'Artés quan va veure que feien una cosa que no era de molt bon acceptar, el poble es va revolucionar totalment.

Francisco Roqueta

Per la llibertat del poble, perquè si el poble estava d'aquesta manera... Això demostra que la gent, van dir, *oïta, ajuntem-nos tots* i van fer bé. I com més se sàpiga millor.

Pere Costa

És un episodi de la història que va passar en aquells temps. Normal que passés. Un caciquisme que hi havia però clar ja ha passat això.

Jaume Gibert

La gent tenia prou feina a treballar i el que guanyaven encara tenien de pagar un tant. Allò va ser un gran què, no haver de pagar. Tothom treballa per guanyar-se la vida no pas per donar-ho als altres. Allò sí que era com una inquisició, que havies de pagar tant si podies com si no. Això no pot ser tampoc. Cada cosa al seu *puesto*. Alguna cosa s'hi va guanyar.

Leonor Catot

Els burots va ser un acte de valentia del poble, jo crec que va ser un acte de fer adonar un procés que, per mi, ja estava previst per la família Berenguer que aquí vindrien noves fàbriques però allò va derivar cap a una altra cosa. Pel sol fet de fer la revolució dels burots no tenien cap altra finalitat que fer sortir una gent d'un lloc o que havien sigut mal elegits pels directius de Cal Berenguer. Però que pel poble li va ser bé però que el poble no se'n va beneficiar mai. Perquè quan hi havia Can Berenguer hi havia un cacic però quan van entrar l'Aguilar i els altres, eren 2 cacics i després se'n van anar posant més. I cada un, dintre de la seva capacitat i dintre de la seva potència econòmica, tenia els seus cacics. No ens em pas d'enganyar, ningú diu *no hi ha cap ca que mossegui la mà del que li doni pa*.

Lluís Plans

Un fet passat però la gent estava tots satisfets, almenys la gent que eren de l'altre cantó perquè havien sortit de l'esclavitud, d'aquella esclavitud de sempre. Ho va canviar tot.

Joan Serarols

Uns fets històrics. Perquè d'història en té això. Hi va haver una revolució, vull dir, Artés es va revolucionar, es va moure i suposo que alguna cosa es va millorar perquè els ajuntaments van ser més democràtics, van ser una mica més oberts i la gent van poder participar més en els afers i en l'administració del poble. Suposo que en alguna cosa va millorar.

Enric Solegibert

Va ser un canvi del poble, un canvi social. Un poble que es va fer més poble, perquè es va ajuntar. Aquesta revolta sí que va influir en la vida social del poble

Jo crec que va significar un gran que. El poble, segons he llegit, aquests fets, eren força comuns, va passar a altres contrades, i això el que feia era unir el poble i fer més pinya i també anar més cap a un modernisme. Perquè llavors hi va haver un canvi en la manera de fer. És un dels fets històrics que podem estar orgullosos els artesencs, que de vegades no entens com actualment pugui haver algú que per unes celebracions per un centenari d'uns fets que si tu mires fredament va ser una lluita d'una gent per uns objectius per poder viure millor i per poder estar més bé al poble. I que vull dir que ara no tingui cap valor, en fi. (...)

Espero que aquest centenari pugui ser per revitalitzar aquests fets, per donar-ho a conèixer molt més i la gent que no ho coneix vegi que 100 anys també teníem gent que va lluitar pel poble i que poder ara no seriem el que som si no fos per aquella gent.

Víctor Berenguer

6. Les corrandes

6.1 La corrande de la fugida

*“Sort del Pere de Cal Tori,
que la porta els va anar obrir”*

Així van poder marxar, perquè sinó allà dintre poder els hagueren fet... no sé que els hagueren fet... tot el dia allà amb la porta tancada, escolta, no fa gaire gràcia.

Josep Crusellas (li cantava el seu pare a la vinya)

El Dr. Claudi amb tots els treballadors varen anar a la Verge de Fussimanya a resar i celebrar que havien aconseguit ser lliures i llavors cantaven aquesta cançó:

*“Artés vila molt bonica
d'un temps aquesta part
van treure els burots del poble
i els lladres de la ciutat*

*El carrer de la fugida
que era el carrer del Jardí
sort del Pere de Cal Tori
que per radera els va anar obrir”*

És la cançó que cantaven tots els treballadors.

Tot això (en referència a la foto) és la Junta que hi havia per poder fer això de la fàbrica. Però clar, eren 300 o 400 treballadors i aquesta era la junta. És que abans sempre s'anava a la verge de Fussimanya, cosa que trobo estrany que hi anessin perquè la Verge de Fussimanya és de Sallent (que hauria de ser d'Artés). Però més aviat anaven també aquí i també anaven a la Font de les Tàpies.

Pere Costa (el pare, en Joan Costa Puigbó, li va donar la foto de Fussimanya i li va explicar)

6.2 La corranda de l'Ajuntament

Després dels fets del 2 de Gener, va pujar el governador civil, va inspeccionar l'ajuntament i va suspendre tots els càrrecs. El poble va treure aqueta corranda:

*“Mira-la, mira-la, mira-la
l'ajuntament model
ha passat per Catalunya
i li han dat un cop de peu”*

Josep Crusellas